

ચિંતા હિતાહિતની-૧ આત્મચિંતા

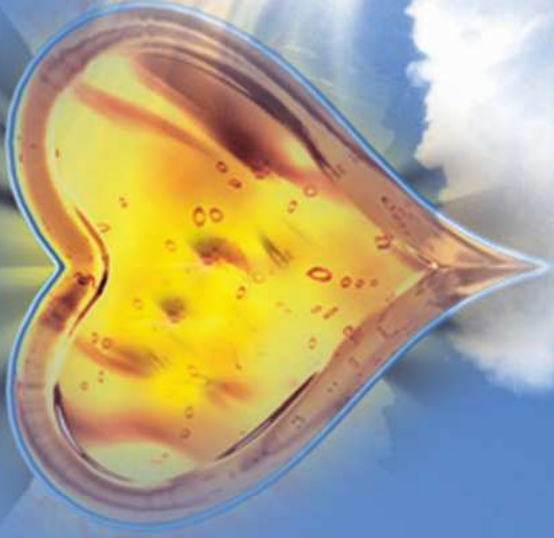
કામચિંતા

લેખક

પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
શ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.

વિષ નો એક ભવ મારે
વિષયો નો ભવો ભવ મારે

अप्याणमेव विगिच्छिज्जा

श्री उत्तराध्यन सूत्र

जे यति आत्मां आत्मावडे
आत्माने जणो छे ते ज लेनां
यादित्त, ज्ञान अने दर्शन छे.

अप्यादंतो सुही होई

હું
કોણ

હું ક્યાંથી
આવ્યો ?

ભૂખ કોને
વાગો છે ?

યોગ કેમ
આવે છે ?

મારે ક્યાં
જવાનું
છે ?

આત્મા
છે ?

કષાયો અને ઇન્દ્રિયોથી જીવાયેલો આ આત્મા જ સંસાર છે.
અને કષાયો તથા ઇન્દ્રિયોને જીવનારો
આ આત્માને જ પંડિતો મોક્ષ કહે છે...

ਆਲ੍ਹ ਖਿੱਵਾ

ਸਿੱਖ ਪੁਰ ਨਗਰ

ਕਾਮ ਖਿੱਵਾ

ਅਰਥ ਖਿੱਵਾ

ਪਰ ਖਿੱਵਾ

ચાર પ્રકારની ચિંતા

उत्तमा ह्यात्मचिन्ता स्यात्
कामचिन्ता तु मध्यमा ।
अधमा त्वर्थचिन्ता स्यात्
परचिन्ताऽधमाधमा ॥

● ૧, આત્મચિંતા. ●

ચિંતા એટલે ? :-

પરમ દયાળુ શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ આ શ્લોકમાં ચાર પ્રકારની ચિન્તા બતાવે છે. ચિન્તા એટલે કાળજી, વિચારણા, ગડમથલ, ફિકર, ઉદ્વેગ, અજંપો આવા અનેક અર્થમાં ચિન્તા શબ્દ વપરાય છે. માતાને જાત કરતાં છોકરાની વધુ ચિન્તા રહે છે, અર્થાત્ વધારે કાળજી રહે છે. પુદ્ગલ રસિયું મન સામાયિકમાં પણ દુન્યવી ચિન્તા કરે છે એટલે કે દુનિયાદારીની વિચારણા કરે છે, વિચારો કરે છે. 'કેમ શી ચિંતામાં પડ્યા છો?' અર્થાત્ મનમાં શી ગડમથલ કરી રહ્યા છો? મંદિરમાં ગયા પણ બહાર જોડા મૂક્યા છે તેની ચિંતા રહે છે' અર્થાત્ ફિકર રહે છે કે ઊપડી તો નહિ જાય? 'હવે પૈસા ગયા તે ગયા ચિંતા શું કરો છો? એટલે કે ઉદ્વેગ, ખેદ, શોક શા માટે? પૈસા તો મળ્યા પણ ચિંતા કોટે વળગાડી, અર્થાત્ અજંપો ઊભો કર્યો. આમ અનેક અર્થમાં 'ચિંતા' શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે. અહીં ખાસ કરીને કાળજી, ફિકર અર્થ લેવાનો છે, પછી પ્રસંગવશ બીજા પણ અર્થનો સમાવેશ થાય છે.

ચિંતા કરાય અને ન કરાય :-

જીવન છે એટલે સહેજે કોઈ ને કોઈ ચિંતા રહે છે, રહેવાની. માત્ર જોવાનું એટલું છે કે શાની ચિંતા કરવી જોઈએ અને શાની

નહિ. આનું કારણ એ છે કે ચિંતાનો આત્મા પર મોટો પડઘો પડે છે, આત્મામાં વિકાસ યા વિકાર ઘડાય છે. સારી ચિંતામાં રહેવાથી વિકાસ સધાય છે, અને ખરાબ ચિંતાના લીધે આત્મા વિકૃત બને છે, વિકારનો ભાગી બને છે. આ વિકાસ કે વિકાર પર જીવન સારું કે નરસું બનવાનું અને પરલોક તેવો સર્જવાનો, માટે જ ખરાબ ચિંતામાંથી બચવાનું છે, અને સારી ચિંતા ઊભી કરવાની છે, ટકાવવાની છે, વધારવાની છે.

‘ચિંતાસે ચતુરાઈ ઘટે...ચિંતા ચિંતા સમાન’

એ ખોટી-ખરાબ ચિંતા નહિ કરવાની. બાકી તો કહેવાય છે ને કે ચિંતા વિનાનો માણસ નઘરોળ, મૂઠ ગણાય ! એ સારી ચિંતાનો સૂચક છે. કર્તવ્ય, જવાબદારી, સ્થાન વગેરેની ચિંતાથી પરવારેલો હોય એની પાસે શી સારી આશા રખાય ?

સારી ચિંતાથી ચાનક ને ઉદમ :-

સારી ચિંતા તો રહેવી જ જોઈએ. જીવને એ ચાનક લગાડે છે, ઉદમી બનાવે છે. ચિંતા સતેજ હશે તો ચાનક જોરદાર લાગશે અને શક્ય ઊણપમાં પણ જોશ રહેશે. ત્યારે જો ચિંતા મોળી, તો ચાનક અને ઉદમ મોળા. એટલે જ પહેલાં કહ્યું કે સારી ચિંતા ઊભી કરવાની, ટકાવવાની અને વધારવાની, એના વિના ચાલે પણ નહિ, એને ખોવી પણ પાલવે નહિ, તેમ વધાર્યે ગયા નહિ તો સારી ચાનક અને સારો ઉદમ વિકાસ પણ ન પામે.

મન મળ્યું છે પણ કરતાં ઊંચી કોટિનું, તો નરસી ચિંતાઓ ઓછી કરવાની છે, અને સારી સારી ચિંતાઓ વધાર્યે જવાની છે એ લક્ષમાં રાખજો. પાછો આર્ય દેશમાં, આર્ય કુળમાં અને ઉત્તમ દેવ-ગુરુ-ધર્મના સંયોગવાળો જન્મ મળ્યો છે; એટલે તો સારી ચિંતા ઊભી કરવા, ટકાવવા અને વધારતા જવાની અવ્વલ તક છે, એ તકને સફળ કરવાનું કર્યું તો આ ભવચક્રમાં ભમતાં ભમતાં અહીં આવ્યા પર મહાન ઉન્નતિ સધાશે.

વિકાસ કે વિકાર શાથી ? :-

ચિંતા પર અહીં અને પરલોકના મહાન વિકાસ કે વિકારનો આધાર છે, કેમ કે ચિંતા જીવન પર પડઘો પાડે છે, આત્માનું ઘડતર કરે છે, તેવા તેવા વાણી-વિચાર-વર્તવને પ્રવર્તવે છે. એમાં જો સારી ચિંતા નહિ રાખી અને નઘરોળ નહિ હો તો ખોટી ખરાબ ચિંતા ધર કરી ગઈ સમજો.

જેવી ચિંતા તેવું સંસ્કરણ :-

ત્યારે ભૂલતા નહિ કે જન્મ-જન્માંતરોમાં ખોટી ચિંતાઓ કરવામાં બાકી નથી રાખી. એનું આ પરિણામ છે કે અહીં તેવા તેવા કુસંસ્કારો-કુવાસનાઓનો વારસો લઈને આવવાનું બન્યું છે. જુદા જુદા જીવોમાં જુદી જુદી ખાસિયતો દેખાય છે તે શું એમ જ અકસ્માત ઊભી થઈ ગઈ છે ? ના, એ તો જન્મોજન્મમાં સેવેલી ચિંતાઓથી ઊભા થયેલા ને પોષાયેલા સંસ્કારોનું પરિણામ છે. ફેક્ટરીમાં કપડાને જેવા જુદા જુદા પાશ અને રંગ દેવાય છે, તે તે પ્રમાણે એ બહાર બજારમાં આવે છે. દિવાળીમાં મીઠાઈવાળો કંદોઈ ઘઉં પર જેવી જેવી પ્રક્રિયાઓ કરી માલ તૈયાર કરે છે તે પ્રમાણે જુદી જુદી જાતની મીઠાઈ બહાર મૂકે છે. જુદા જુદા વિષયના શિક્ષકો વિદ્યાર્થીને વર્ષભર જેવું જેવું ભણાવે છે અને વિદ્યાર્થી મહેનત કરે છે, વર્ષના અંતે તે તે પ્રમાણે વિદ્યાર્થીમાં તે તે વિષયની હોશિયારી આવે છે. કાંઈ આ બધું એમ ને એમ ઉપરથી ટપકી નથી પડતું. ગણિતનો માસ્તર જો કાબેલ, તો વિદ્યાર્થી એમાં હોશિયાર થાય છે, ને ઈતિહાસનો માસ્તર જો રોબડ, તો ચાલાક પણ વિદ્યાર્થી એમાં તેવો હોશિયાર નથી થતો. તાત્પર્ય, તે તે રીતે ઘડાતાં ઘડાતાં જુદી જુદી જાતના કાપડ, મીઠાઈ અને કેળવણી ઊભાં થાય છે. બસ એ રીતે સમજો કે જુદી જુદી ચિંતાઓએ આપણને ઘડ્યા છે, આપણા સંસ્કારોને ઊભા કર્યા છે, એ કાંઈ આકસ્મિક ઊભા નથી થઈ ગયા. તેમ જીવનના અંતે સરવાળો આના પર નીકળશે કે કઈ ચિંતામાં જીવન વિતાવ્યું છે.

કુચિંતાથી અંતે દુર્દશા :- માણસ જીવન પસાર કરતી વખતે તો બેદરકાર હોય છે, અને હલકી ચિંતાઓ કરી કરી ભયંકર રીતું કુસંસ્કરણ કરે છે, પરંતુ અંત વખતે એ મહા દુર્દશા ભોગવે છે, અને પરભવમાં તો પૂછવું જ શું ? ભૂલશો નહિ જેવી તન્મય ચિંતા કરો છો એવું મહત્વ એ વિષયને અપાય છે; પછી એ જ વિષય મગજમાં ધર કરી જાય છે, અંતે ચિત્ત એમાં જ ચોંટ્યું રહે છે, ભવાંતરે એ જ સૂઝે છે. માટે જ સારું પરિણામ લાવવું હોય તો હલકી ચિંતા છોડો, સારી કરો.

ત્યારે સવાલ આ આવીને ઊભો રહે છે કે

કેવી કેવી જાતની ચિંતા કેવું કેવું ઘડતર કરે છે ?

શાસ્ત્રકાર ચિંતાના ચાર પ્રકાર બતાવતાં એમાં જીવની કક્ષાઓ બતાવી ગર્ભિત રીતે એના ફળનો નિર્દેશ કરે છે. ચાર ચિંતાઓમાં પહેલી આત્માની ચિંતા, બીજી કામ અર્થાત્ વિષય સુખોની ચિંતા, ત્રીજી અર્થ-પૈસા ટકાની ચિંતા અને ચોથી પરની ચિંતા ગણી.

આત્મચિંતા એ ઉત્તમ છે, વિષયસુખની ચિંતા મધ્યમ છે, અર્થ (પૈસાટકાની) ચિંતા અધમ છે, અને પરચિંતા અધમાધમ છે.

આ પરથી જીવની કક્ષા આ બને કે-આત્મચિંતાથી જીવ ઉત્તમ બને છે, કામચિંતાથી મધ્યમ, અર્થચિંતાથી અધમ અને પરચિંતાથી અધમાધમ બને છે.

આમાં પહેલી આત્મચિંતા :-

આત્મચિંતા એટલે ભવ-ભવ ભટકી રહેલા અને અત્યારે આ કાયામાં કેદ પુરાયેલા પોતાના આત્માની ભારે ચિંતા હોવી, કાળજી કરવી, દુર્દશાભરી એની પૂર્વસ્થિતિ ખ્યાલમાં રાખી ભવિષ્યની સ્થિતિ કેમ સારી બને એ માટે ખબરદાર રહેવું તે.

આત્માની આ કાળજી ખરેખર જાગતી રાખવા માટે એની સામે શરીરની ચિંતા, કાળજી તુલનામાં ઓછી રાખવી પડશે, એવી વિષય સુખો, પૈસાટકા, અને પરની ‘તથા’ ઓછી કરવી જોઈશે. તો જ આત્મચિંતા મુખ્યપણે પ્રવર્તતી રહેશે. આત્મચિંતા એટલે બસ

આત્મચિંતા, 'મારો આત્મા એ મારે મુખ્ય સંભાળવાની વસ્તુ. બાકી બધું એની પાછળ,' આ વિવેક જાગ્રત રાખવો પડે.

મંત્રીનું પ્રતિક્રમણ :-

એક મંત્રીનો પ્રસંગ આવે છે. રાજ્ય રાણી કરે છે, એક પ્રસંગે કોઈ દુશ્મન રાજા સામે લડવા જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. યુદ્ધભૂમિ પર પહોંચી ગયા છે, કાલ સવારે સૂર્યોદય પછી યુદ્ધ શરૂ થવાનું છે. મંત્રી પરોઢિયે તંબુમાં બેઠો પ્રતિક્રમણ કરે છે. એ પ્રતિક્રમણ ક્યાં ? યુદ્ધભૂમિ પર ! જ્યાં માથા પર ભારે ચિંતા હોય, જ્યાં માનવ સંહારની ક્રિયા થવાની છે; જ્યાં બીજાઓ યુદ્ધની ધમાલમાં છે ! ત્યાં મંત્રીની આત્મચિંતા કેટલી બધી સજાગ કે પ્રતિક્રમણ સૂઝે છે. એમાં પાછી જતના પૂર્વકની બધી ક્રિયા, એક ખમાસમણું આવ્યું તો બેસતાં પહેલાં ચરવળાથી પાછળ પગે ત્રણવાર, આગળ પગે ત્રણવાર, નીચે ઢીંચણ માંડવાની જગ્યાએ ત્રણવાર બેસીને આખા બે હાથ અને લલાટે બેવાર, માથું નીચે અડાડવાની જગ્યાએ ત્રણવાર એમ ૧૪ વાર પૂંજ પંચાંગ નમસ્કાર કરી ઊભા થતાં પહેલાં પગની એડી પાછળની જગ્યાએ ત્રણવાર પૂંજ લેવાનું, એમ સત્તર સંડાસામાં પૂંજવાની ક્રિયા. એવી રીતે વાંદણામાં તેમજ જ્યારે-જ્યારે બેસવાનું આવે ત્યારે ત્યારે પાછળ પગ તથા નીચે જમીન પૂંજ-પ્રમાર્જ લેવાના !

આ બધી જીવ રક્ષાપૂર્વકની પ્રતિક્રમણ ક્રિયા જોઈ બીજાઓને લાગ્યું કે આ શું લડશે ?

રાણીને કહે છે, 'ભગવતી ! આ મંત્રી તો નાના જીવજંતુની પણ આવી આવી દયા કરે છે એ આ યુદ્ધમાં મોટા હાથી-ઘોડા અને માણસોને ઠાર કરવાનું શું કરશે ?'

રાણીનો વિશ્વાસ :- રાણી મનમાં ક્ષોભ તો પામી, પરંતુ મંત્રી પર અથાગ વિશ્વાસ હતો એટલે કહે છે, 'તમે ધીરજ ધરો; લડાઈમાં એનું પરાક્રમ જોજો.'

મંત્રીએ કેટલી નેકી, પ્રામાણિકતા અને એકદિલીથી જીવન જીવ્યું

હશે કે રાણી એના પર આવા પ્રસંગે પૂરો વિશ્વાસ મૂકે છે ! આત્મચિંતા વિના બનવું મુશ્કેલ છે.

જો રૂપિયા જ ભેગા કરી લેવાની મુખ્ય ચિંતા હોય તો તો નેકી-બેકી બાજુએ મુકાય છે.

આજે જુઓ છો ને ? રાજ્યસેવકોમાં લાંચરુશવત-ગોટાળા કેટલા ચાલ્યા છે ! કારણ કે વિચાર જ નથી કે 'આમાં મારા આત્માનું શું થશે ! હું ક્યા ખાનદાનનો ! સકલ જીવરાશિમાં મારા આત્માને આ માનવ ભવરૂપી કેટલો ઊંચો હોદ્દો મળ્યો છે ! આવો કોઈ સ્વાત્માનો વિચાર નહીં, પછી આત્મચિંતા, આત્મરક્ષણની કાળજી શાની હોય ?

મોટાની અસર નાના પર :- મંત્રી આત્મચિંતાવાળો છે, પ્રામાણિક છે, વફાદાર છે, કર્તવ્યનિષ્ઠ છે. એટલે રાણીને હૈયે વિશ્વાસ છે કે આ મને ધોખો નહિ દે. સૂર્યનો ઉદય થઈ ગયો એટલે ત્યાં લડાઈ થઈ. મંત્રી આગળ ઉત્સાહથી લડે છે એટલે લશ્કર પણ જોરથી લડે છે. આગેવાનની પ્રવૃત્તિની અનુયાયી પર મોટી અસર પડે છે. એમાંય ઢીલાશની છાયા વહેલી પડશે. માટે જ મોટાએ વધુ સાવચેત રહેવાનું છે. નાનાઓના હિતની ખાતર પણ મોટાનું જીવન વિનયબદ્ધ, ઔચિત્યપૂર્ણ, વિવેકી, ત્યાગી, સંયમી વગેરે ગુણસંપન્ન જોઈએ, કોઈ પણ બૂરી આદત ન જોઈએ. નહિતર નાના તો દેખશે એવું શીખશે.

લડાઈનું પરિણામ :- અહીં સાંજ પડતાં પડતાં તો મંત્રીએ વિજય મેળવ્યો, દુશ્મન હારી ગયો. પરંતુ મંત્રીના શરીરે ઠીક ઠીક ઘા લાગેલા, તે એને ઘવાયેલી સ્થિતિમાં છાવણીમાં લઈ આવ્યા, હવે તેની માવજત થઈ રહી છે, રાણી પાસે બેસી મંત્રીના પરાક્રમના ગુણ ગાય છે. ગવાઈ જ જાય; ગુણની કદર એવી ચીજ છે કે પ્રાય: હૈયે અનુમોદના અને મોઢે પ્રશંસા થઈ જાય.

સાધર્મિકની ઉપબૃહણા-અનુમોદના :-

સમ્યગ્દર્શનમાં ઉપબૃહણાને એક આચાર અને અનુપબૃહણાને અતિચાર-દોષરૂપ ગણ્યો છે. ઉપબૃહણા એટલે કે સંઘ-સાધર્મિકના

સુકૃત-સદ્ગુણ નજરે ચઢતાં એની પ્રશંસા કરવી જોઈએ, એનું સમર્થન કરવું જોઈએ. સમ્યગ્દર્શન ગુણ હોય તો સહેજે એ થઈ જાય, કેમ કે સમ્યગ્દર્શન એવી ચીજ છે કે આત્માને હવે પાપની, દોષની પકડ અને પાપ-દોષ-દુર્ગુણના પક્ષપાત મુકાઈ જાય છે, અને ગુણની પકડ-પક્ષપાતમાં દિલ ઢળે છે. સંસાર પર નિર્વેદ, ઉદ્વેગ, કંટાળો એટલે સંસારના કારણભૂત દોષ-દુર્ગુણ પર ઉદ્વેગ, કંટાળો જાગ્યો, અને મોક્ષ પર રુચિ થઈ અર્થાત્ મોક્ષના કારણભૂત સદ્ગુણ-સુકૃત ઉપર રુચિ પક્ષપાત જાગ્યા પછી ચાલ્ય તે એક બાળકના હો કે દુશ્મનના.

બહુ દોષો વચ્ચે એ આરોગ્ય.

જ્યારે જ્યારે આ ઉપબૃહણામાં ખામી દેખાય ત્યારે ત્યારે અંદરખાને તપાસવું જોઈએ કે 'કેમ આમ થઈ રહ્યું છે ? શું ખરેખર દોષઘટ્ટા અને ગુણપક્ષપાત મારા હૈયામાં ઝળહળી રહ્યા છે કે નહિ ?' એટલું ધ્યાન રાખજો કે કોઈપણ જીવમાં દોષ-દુષ્ટત્યો તો ઘણા છે અને તે બધા એક સાથે નથી જવાના, એમ સદ્ગુણ - સુકૃતો બધા એક સાથે નથી આવવાના, તો સંભવ છે સામા આત્મામાં અનેક દોષ-દુષ્ટત્ય હોય છતાં જો થોડો પણ ગુણ પ્રગટ્યો છે તો એટલું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. હવે એ ગુણની કદરનો અવસર આવે ત્યારે ગીધની આંખે એના દોષો તરફ જોતાં ન બેસી રહેવાય. હા, કોઈ મહામિથ્યાદષ્ટિ યા મહાદુરાચારી હોય તો જુદી વાત. સાવધ રહેવું પડે. બાકી સાધર્મિકના અનેક દોષ વચ્ચે રહેલા ગુણ તરફ દષ્ટિ જોઈએ. સ્નેહી-કુટુંબી બીમાર હોય, તાવ, ખાંસી, માથાનો દુખાવો, શરીરે કળતર વગેરે અનેક રોગ હોય, પરંતુ જો એમાં ફેર પડીને એકાદ પણ રોગ શાંત પડે છે તો ખુશી થવાય છે, બીમારને આશ્વાસન-પ્રોત્સાહન અપાય છે કે 'મૂંઝાશો નહિ, જુઓ આ એક રોગ મટ્યો એ સરસ થયું છે, હવે બીજા પણ રોગ મટતાં આવશે.'

રોગ પર ઘટ્ટા અને આરોગ્ય પર પ્રીતિ છે તો થોડું પણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થતાં તેની ખુશાલી અનુભવાય છે. એવું આત્માના

ભાવરોગ-ભાવઆરોગ્ય સંબંધમાં સમજવાનું છે. જો ભાવઆરોગ્ય ગમે છે તો સંઘ-સાધર્મિકમાં સદ્ગુણ-સુકૃત દેખાય તો એની પ્રશંસા, પ્રોત્સાહન કર્યા વિના કેમ રહેવાય ?

ત્યારે તમે કહેશો કે 'પણ અમારી નજરે એના બીજા દોષ તરવરી આવે છે એનું કેમ ?'

એનું એ કે સામા પર એક સાધર્મિકબંધુ તરીકે સ્નેહ ઊભરાય છે ખરો ? એ પહેલું તપાસો. સમ્યગ્દર્શન જેમ દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર શ્રદ્ધા-પ્રીતિ જગાવે જ, એમ સાધર્મિક પર સ્નેહ પણ ઊભરાવે. સમ્યગ્દર્શન ચીજ એવી છે. દુનિયામાં સગાં એટલે કુછ નહિ, આત્માનાં સગાં એ જ એને સાચાં સગાં લાગે. સાધર્મિક એ આત્માનાં સગાં છે. ધર્મહીન સગાભાઈ કરતાં એના પર સ્નેહ વધુ હોય. સ્નેહાળ ભાઈના દોષ ઢાંકવા અને ગુણ ગાવાનું મન કેમ થાય છે ? તો સ્નેહપાત્ર સાધર્મિક માટે એવું ન થાય ?

દુનિયામાં દોષદર્શી કોણ કોણ ?

ત્યારે દુનિયામાં જુઓ કે દોષ જ જોયા કરવાનું અને ગુણને ઓળખવાનું કોણ કરે છે ? ઓરમાન માતા ઓરમાયા છોકરાના દોષ જ કાઢ્યા કરે છે, અને એની પેટભરી નિંદા કરે છે. તો શું સાધર્મિક એ તમારા ઓરમાયા છે કે એના દોષ જ દેખાયા કરે અને એની પેટ ભરીને નિંદા થયા કરે ? શોક્ય શોક્યને આંખમાં કણાની જેમ ખૂંચે છે તો એના દોષ જ જોવા-ગાવાનું જ કર્યા કરે છે. તો શું સ્વામીભાઈ તમારે શોક્ય જેવો છે તે આંખમાં કણાની જેમ ખૂંચ્યા કરે ? અને એના દોષ જ જોવા-ગાવાનું થયે જાય ? ગામમાં રાતના કૂતરાની દશા જોઈ છે ને ? એકને બીજો ખમાતો નથી. જાત-ભાઈની સામે ધૂરક્યા કરે છે. શું આપણે એ સ્થિતિમાં છીએ કે સાધર્મિક બંધુ આંખમાં ખમાય જ નહિ ! ને એના દોષ જ જોયા કરાય ? એની નિંદા જ લઈ બેસાય ? એની સામે ધૂરકિયાં કરાય ? શું ઉપબૃહણા-પ્રોત્સાહન-સમર્થન અને પ્રશંસાપાત્રની સામે ધૂરકિયાં ? એની નિંદા ?

સાધર્મિક અને સંઘ તથા ગુરુઓ વગેરેની નિંદા કરતાં બહુ વિચાર કરજો, એની સાથે લડતાં ક્લેશકંકાસ કરતાં પહેલાં થોભજો, વિચારજો કે આપણા માટે ભગવાને સંઘ-સાધર્મિક પ્રત્યે કેવા બનવાનું કર્તવ્ય ફરમાવ્યું છે ?

કર્તવ્યનો ભંગ અને જિનાજ્ઞાની વિરાધના આત્માને કેટલો બધો નીચે ઉતારી દેશે ?

● કેવાં ધોર પાપ બંધાવશે ? ભવાંતરે જીભ રહેવા દેશે ?

● દુર્ગતિ નહિ દેખાડે ? દુર્ગતિ થઈ તો વિટંબણા-દુર્દશા વેઠી જશે ?

શાસ્ત્રમાં એક પ્રસંગ આવે છે કે ગુરુએ પોતાના વાદી, તપસ્વી, વગેરે શિષ્યોની નિંદા નહિ, ધૂરક્રિયાં નહિ, કિંતુ માત્ર ઉપબંહણા જ ન કરી, પ્રશંસા-પ્રોત્સાહન ન કર્યું, અને એના અવસરે મૌન રહ્યા. તો એ આ સંસાર કૂવામાં નીચે ઊતરી ગયા, ભવમાં ભટકતા થઈ ગયા ! ચારિત્રનું બળ હતું, ત્યાગી મુનિ હતા તેમ નિંદા-તિરસ્કાર પણ નથી કર્યા, છતાં આ દશા ! તો એવું કાંઈ બળ નથી અને નિંદા, ધૂરક્રિયાં, ઉતારી પાડવાનું આવડે છે, પરિણામ કેવું આવવાનું ?

સમ્યગ્દર્શનનો ખપ કરવો હોય તો સામાના ગુણની, સુકૃતની અનુમોદના પ્રશંસા-પ્રોત્સાહનનો ખપ કરવો પડશે, માલિક પ્રભુના અનુયાયી સંઘ-સાધર્મિક પ્રત્યે નીતરતું વાત્સલ્ય ધરાવવું પડશે. હૈયામાં હેત ઊભરાતાં રાખવાં જોઈશે, નિંદા, ઉપેક્ષા, અવગણના કે દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-અસૂયા નહિ ચાલે.

રાણીનો સવાલ :-

પેલી રાણી મંત્રીના પરાક્રમના ગુણ ગાય છે, ગુણ ગાતાં ગાતાં મંત્રીને એક સવાલ કરે છે,

‘મંત્રીશ્વર ! એક શંકા પૂછું ? આ તમે પરોઢિયે તો એગિંદિયા-બેઈંદિયા કરતા હતા, સૂક્ષ્મ પણ જીવ ન મરે એની ચીવટ રાખતા હતા તો આવા મોટાં પંચેંદ્રિય જીવોના ખૂનખાર જંગ કેમ ખેલી

શક્યા ! એ સમજાતું નથી.’

મંત્રી કહે છે, ‘ઓહો ! એમાં શું ન સમજાય એવું છે ? જુઓ ભગવતી ! સૂર્યોદય પહેલાં શરીર પર મારા આત્માનો અધિકાર હતો તે એણે એનો અધિકાર બજાવ્યો અને સૂર્યોદય પછી આ શરીર પર તમારી નોકરીના હિસાબે તમારો અધિકાર હતો એટલે ત્યાં શરીરે એની રૂએ એ કામ બજાવ્યું.’

શું ? બે ખાતાં જુદાં પાડી નાખ્યાં, ને કહે છે આત્માના અધિકારની રૂએ શરીરે સૂક્ષ્મ પણ જીવોની જતના-રક્ષા કરી પ્રતિક્રમણની ક્રિયા બજાવી. અને રાણીના અધિકારની રૂએ યુદ્ધ કર્યું. પ્રતિક્રમણ ક્રિયા ક્યાં ? યુદ્ધ ભૂમિ ઉપર ! ત્યારે રોજ પ્રતિક્રમણ ચાલુ તો હશે જ ને ? કેટલી આત્મચિંતા ! ‘આજે જરા કામ છે, પ્રસંગ છે માટે પરિક્કમણું નહિ’ એમ નહિ, યુદ્ધભૂમિ પર પણ પ્રતિક્રમણ ખરું. તે પણ કેટલી બધી જાગૃતિ અને બરાબર અણીશુદ્ધ વિધિસર ! હૈયે આત્મચિંતાનો કેટલો પ્રબળ આતશ સળગતો હશે !

આ તમારા પૂર્વજોનો જવલંત ઈતિહાસ છે એનું ગૌરવ હૈયે નથી ઊભરાતું ? એ બેઠા ત્યાંથી ઊભા કરી દે એવી પ્રેરણા નથી મેળવી શકતા ? વીતરાગ-સર્વજ્ઞ ભગવાનનો ઉપદેશ અને એને જીવનમાં ઉતારનાર મહાન આત્માઓના દષ્ટાન્તોનું ભવ્યાતિભવ્ય આલંબન મળવા છતાં જો આત્મા નહિ જાગે તો પછી ક્યાં અને ક્યારે જાગવાનો હતો ? ‘મારા પૂર્વજો આવું આવું ધર્મજીવન જીવી ગયા છે, આવા આવા સદ્ગુણ-સુકૃતો કરી ગયા છે, તો હું પણ કેમ બાકી રાખું ? હું એ જ વીર પુરુષોનો વીર વારસદાર છું, કાયર નહિ.’

પ્રતિક્રમણ પર ટીકા ખોટી છે :-

મૂળ, આત્મચિંતા જાગવી જોઈએ, જાગતી રહેવી જોઈએ. તો યુદ્ધભૂમિ પર પણ પ્રતિક્રમણ અઘરું નથી. આજના ધર્મ-વસ્તુને ઉડાવનારા કહે છે, ‘લ્યો કર્યું પ્રતિક્રમણ ! એવા પ્રતિક્રમણમાં શું માલ કે જ્યાં પછી તો લડાઈઓ લડવી છે ? ધૂમ વેપાર ખેલવા છે ?’ પરંતુ આવું

કહેનારને એ ખબર નથી કે લડાઈ લડનાર અને વેપાર ખેલનાર કે રંગરાગ ઉડાવનાર તો દુનિયામાં ઘણા છે, પણ એમાંથી પ્રતિક્રમણ કરનાર કેટલા ? ત્યારે શું એ પ્રતિક્રમણ કરનારાઓ દંભી છે ? દંભથી કરે છે ? ના, કંઈક પણ પાપના ડરથી, ધર્મની બુદ્ધિથી અને જિનાજા-પાલનના ઉત્તમ આશયથી કરે છે. કરીને પછી પાપમાં જવું પડે છે તેને કમનસીબી માને છે, અને પાપ કરતાં કંઈક પણ ગ્લાનિ અનુભવે છે. આ કેવાક સુંદર લાભ છે ? પ્રતિક્રમણને ઉવેખનારાની દશા જુઓ કે એને છે એ ? એને પાપમાં જવું પડવામાં ક્યાં કમનસીબીનો અનુભવ છે ? કે પાપ કરતાં ક્યાં લેશ પણ ગ્લાનિ છે ? તો વળી પેલા પાપભય, ધર્મબુદ્ધિ અને જિનાજાનો આશય ક્યાં છે ?

પાપભય, ધર્મબુદ્ધિ અને જિનાજારસ

આ ત્રણ મહાન ગુણ છે, ઉન્નતિનાં અદ્ભુત સાધન છે, માનવમનના અલંકાર છે, દીવા છે. એના પર અનેક ગુણોનું સર્જન થાય છે, ઉન્નતિસાધક કેટકેટલાં સુકૃત્યો અને સદાચારોને એ જીવંત કરી દે છે, અને મનમાં પ્રકાશના પૂંજ રેલાવી સાત્ત્વિક શુભ ભાવના વગેરેને એમાં વસતા કરી દે છે.

હિતોપદેશ પાછળ બળ :-

ત્રણેય ગુણો આત્મચિંતામાંથી જાગવાના એ ન ભૂલશો. એકલા શરીર અને બહારનાની જ ચિંતા હશે એને તો પરલોકનો વિચાર જ ક્યાં છે ? એને તો આ ભવ મીઠાં કરવા છે પછી પાપથી ડરવાનું શું ? ધર્મની તાલાવેલી શી ? અને જિનવચનનો માથે ભાર શો ? કંઈક પણ મનને એમ થાય કે ‘બધું ખરું પરંતુ મારા આત્માને ન ભૂલું, બીજું તો ખોવાઈ જવાનું છે, અને ભવ ભવ ચાલી આવેલા મારા આત્માએ ઊભું રહેવાનું છે, તો આત્મહિત કેમ ભુલાય ? મહાજ્ઞાનીઓ તથા ઉત્તમ પુરુષોએ આત્મચિંતાની ભરપૂર વાતો ઉપદેશી તથા સ્વજીવનમાં આચરી તે વિચાર વિનાની થોડી જ છે ? કમ અક્કલની કે મૂઢપણાની એ વસ્તુઓ નહિ.

જ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલી આત્મહિતની વસ્તુઓ પાછળ તો મહાન ચિંતન, મહાન આત્મભોગ અને દિવ્યાતિદિવ્ય જ્ઞાનનું બળ કામ કરતું હતું. એ તરફ મારાથી આંખમિચામણાં કેમ કરાય ?...’ આવી કોઈ આંતરિક ગડમથલ, સમજ અને જાગૃતિ હોય ત્યારે જ પાપનો ભય, ધર્મની બુદ્ધિ અને જિનવચનની માયા લાગે છે. અલબત્ત એની પણ થોડી-વધુ માત્રા હોય, નાની-મોટી કક્ષા હોય છે; એટલે શરૂ શરૂમાં એવો જોરદાર પાપભય, પ્રબલ ધર્મબુદ્ધિ અને જિનવચનની જોરદાર માયા ન દેખાય, એટલે હજી પાપમાં પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોય, ધર્મને મૂકી સંસારની ઘડભાંગમાં પડવાનું થતું હોય, તથા દુન્યવી સુખ-સાધનમાં ખેંચાવાનું બનતું હોય, કિન્તુ એટલા માત્રથી સિક્કો ન મરાય કે ‘એનામાં પાપનો ભય જ નથી, ને જિનવચનની પરવા જ નથી,’ કેમ કે હજી એ ત્રણ અલ્પમાત્રામાં હોય, પ્રારંભિક સ્વરૂપનાં હોય, તો એટલા બહારથી જોસવાળા ન દેખાય અને પાપ, સંસાર અને દુન્યવી સુખ સામગ્રીને એકદમ ધક્કો ન મારી શકે એ સહજ છે.

કક્ષા વિચારી અવગણનાથી બચો :-

આ બહુ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આત્મચિંતા અને આત્મહિતની પ્રવૃત્તિ તથા ગુણો અનેક કક્ષાના, થોડી-વધુ માત્રાવાળા હોય છે, પ્રારંભ અમુક અલ્પ પ્રમાણમાં થઈ, ધીમે ધીમે પુષ્ટ બનનારા હોય છે, અને કેટલીય વાર જનમ જનમની મથામણ પછી જ પરાકાષ્ટાએ પહોંચનારા હોય છે. તેથી સ્વજીવનમાં હાલ અલ્પ જ પ્રમાણમાં જોઈ ખોટી નિરાશા કે ખોટા સંતાપ નથી કરવાના, કિન્તુ આગળ વધવાનો એક સરખો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવાનો છે; તેમજ બીજાના જીવનમાં ઠીકઠીક માત્રામાં એ ન દેખાતા જોઈ એનો તિરસ્કાર, અવગણના કે અરુચિ નથી કરવાના, પરંતુ જે કાંઈ અલ્પ પણ માત્રામાં છે, એને ન્યાય અને પ્રોત્સાહન આપવાનું છે. આ વિશાળ દુનિયામાં કરોડો-અબજો પશુપંખી તો બાજુએ મૂકી પણ માનવ બનેલાય કરોડોને લેશ માત્ર પણ આત્મચિંતા ક્યાં છે ? લેશ પણ પાપભય, ધર્મબુદ્ધિ અને

જિનવચનની માયાની વાતે ય શી ? એના બદલે અહીં જૈનકુળમાં આવેલો હોઈ એના દિલમાં આત્મચિંતા વગેરેનો જે મંદ પણ ઉજાસ થયો છે એની કદર કરવી જોઈએ.

થોડી-વધુ માત્રાનો હિસાબ ધ્યાનમાં રખાય તો બીજાની અવગણના, અનાદર કે નિંદા ન લઈ બેસાય. આજે જુઓ આ રોગ કેટલાયને વળગ્યો છે ! ‘બસ, તું સાવ પરવારી ગયો છે, તારામાં કંઈ જ ઠેકાણું નથી, લેશ પણ આત્માની કે ધર્મની પડી નથી...આજ સંઘમાં શું છે ? સાધુઓમાં શું છે ?...’ વગેરે વગેરે નિરાશા, નિસાસા, અવગણના અને અવર્ણવાદના સૂર સંભળાયા કરે છે. સારું સાંભળવાનું કમ મળે છે; અનુમોદન-ઉપબંહણ કરનારું અને વાત્સલ્યથી નવા ઉન્નતિના માર્ગની પ્રેરણા કરનારું-સાંભળવાનું બહુ ઓછું જડે. થોડી-વધુ માત્રામાં આત્મચિંતા અને ધર્મવૃત્તિ હોય છે, એ હિસાબ ધ્યાન પર નથી એટલે બધું આદર્શ જોઈએ છે. તે ય પાછું પોતે જેની ટીકા કરે છે એના જીવનમાં, પોતાનામાં નહિ ! પોતે ઘણી ય દિશામાં આદર્શમાં નથી પહોંચ્યો, છતાં માનવું છે કે મારામાં આદર્શ ગુણો છે, અથવા માનવું છે કે ‘હોય, એકદમ તે ક્યાંથી આદર્શ આવે ? મારા સંયોગો ક્યાં બરાબર છે ? એ તો ધીરેધીરે મથતાં મથતાં આગળ વધાશે,’ આ ક્યો ન્યાય ? પોતાના માટે જુદું હૃદય અને બીજાના માટે જુદું ? એ ઠીક નથી. બીજાઓના અલ્પ પણ ગુણની, અલ્પ પણ પ્રગતિની કદર કરવી જોઈએ, સામામાં પાણી ચઢાવવું જોઈએ, અને પછી ખૂટતી વાતનું સમજાવવું જોઈએ. સામાને એકલો ઉતારી પાડવાથી, મન એકલું દુભાવી નાખવાથી, પછી એનામાં આગળ વધવાનો ઉત્સાહ જાગવાની આશા રાખવી ખોટી છે. માટે એ રહેવા દો, સમજો કે આ મહામોહ અને પાપભર્યા સંસારમાં આત્મચિંતા અને એની પાછળ પાપભય, ધર્મબુદ્ધિ તથા જિનવચનની માયા થોડી પણ જાગવી મોંઘી છે; ને એ જો સામામાં જાગી દેખાય છે તો એને ન્યાય આપો, એની કદર કરો ઉપબંહણ કરો અને પછી અધિક માટે પ્રોત્સાહન આપો અને કહો,

સામાને પ્રેરણા દો :-

‘મહાનુભાવ ! ભાગ્યશાળી છો કે તને આ મહામોહના ઘેરા સામ્રાજ્ય ભર્યા સંસારમાં આત્મા તરફ કંઈક દૃષ્ટિ પડી છે, ને તને પાપનો થોડો પણ ડર છે. પાપની અરુચિ છે. તને ધન્ય છે કે ધર્મની થોડી ઘણીય રુચિ થાય છે, જિન અને જિનવચન તરફ હૈયું આકર્ષાય છે. શાસ્ત્રોના કહેવા હિસાબે તો તું મહાત્મા, મહાનુભાવ અને પુણ્યશાળી જીવ ગણાય. વળી એમાં વધારો કરવાને માટે સર્વશ્રેષ્ઠ ભવ તું પામ્યો છે, એ વળી પુણ્યાઈનો ઓર વિકાસ છે. એમાં પાછો તું શક્તિમાન છે, દેવ-ગુરુની મહાન કૃપા તને મળી છે. હવે જરાક જો વીર્ય ફોરવે તો આગળ વધી શકે એમ છે. અને જોને જીવન તો પાણીના રેલાની જેમ વહી ચાલ્યું છે, મળેલી ઉત્તમ શક્તિ-સામગ્રી કટાઈ રહી છે, બેકાર થઈ રહી છે. માટે જાગ, ઊઠ, મહાદુર્લભ મળેલી ઉત્તમ શક્તિ-સામગ્રીને કામે લગાડી દે, આત્મચિંતાનો આતશ સળગાવ, પાપભય-ધર્મબુદ્ધિ અને જિનવચનરાગ ધીખતા કરી દે, એના અનુસારે તન-મન-ધનને કામે લગાડ, એને એમાં જ સફળ કરી લે. પરમ દયાળુ પરમાત્માએ સ્થાપેલ અને આચાર્ય ભગવંત આદિએ આપણા સુધી પહોંચાડેલ ધર્મશાસન આજે આપણા જેવા પાસે મોટી આશા રાખે છે કે એને સજીવન રાખી એની પરંપરા અવિચ્છિન્ન ચાલુ રહે એવા ધરખમ પુરુષાર્થ આપણે કરીએ. આપણામાં જ જો ઠેકાણું નહિ હોય, તો નાની પ્રજા શું શીખશે ? ભાવી સંઘ કેવો થશે ? ધર્મની પરંપરા શી રીતે ચાલશે ? ત્યારે ચક્રવર્તીના પણ જંગલમાં ભૂલા પડેલા છોકરાની જેમ આપણીય કેવી દુર્દશા થશે ! માટે સ્વ અને પર ઉભયનો વિચાર રાખી ખૂબ જવલંત સત્ પુરુષાર્થ કર...’

આવી કોઈક મુલાયમ પદ્ધતિએ આજે કામ લેવા જેવું છે. સામાને ઉતારી પાડવાને બદલે, તમારામાં છે આ ? છે આ ? ક્યાં ઠેકાણું છે ? એકલું એમ જ કહી કહી ખાંડવાને બદલે, ઉપબંહણ-પ્રોત્સાહન કરવાની જરૂર છે. ‘સામામાં જે થોડું ય સારું છે એની કદર

કરી પાણી ચઢાવવા જેવું છે, અને ખામી ટાળવાના શાસ્ત્રે કહેલા સક્રિય માર્ગ બતાવવા જેવા છે.

વાત આ ચાલે છે કે દુનિયાના પાપમાં પડેલો છતાં પ્રતિક્રમણ કરે છે તો એને કંઈક પણ આત્મચિંતા છે, પાપનો ભય છે, ધર્મની બુદ્ધિ છે, જિનવચનની માયા છે. જો કે આ એકાન્ત નથી, અભવી-દુર્ભવી ય કેવળ પૌદ્ગલિક લાલસાથી પ્રતિક્રમણ કરે, યાવત્ ચારિત્રેય પાળે, એનામાં કોઈ આત્મચિંતા કે પાપભય વગેરે ન હોય, છતાં વર્તમાનમાં જ્યાં આવી લાલસા નથી દેખાતી, અને સમજી-બૂજીને પ્રતિક્રમણાદિ કરવાનું કરે જાય છે, ત્યાં પછી એ હિસાબ ન મંડાય કે ‘એ હજી પાપો તો કરે છે, રંગરાગ તો ખેલે છે. માટે એનામાં આત્મચિંતા જેવું કાંઈ છે જ નહિ, કશોય પાપભય કે ધર્મબુદ્ધિ નથી.’ આવો હિસાબ ન મંડાય, સીધાં એવાં જજમેન્ટ ન આપી દેવાય.

ચરમાવર્તમાં આત્મચિંતા :-

આત્મચિંતા અને પાપભય વગેરે ઉત્કૃષ્ટપણે જાગે એની તો બલિહારી છે; પરંતુ થોડીય જાગે તો એ કાંઈ કાઠી નાખવાની વસ્તુ નથી, મામૂલી વસ્તુ નહિ, ભવિષ્યની અદ્ભુત ઉન્નતિનાં આ પ્રથમ પગથિયાં છે. આત્મચિંતા આ જીવને, શાસ્ત્ર કહે છે, અનંતાનંત પુદ્ગલ પરાવર્તના કાળ વીતે છતાં થતી નથી. એ તો માત્ર મોક્ષ પામવા પૂર્વના છેલ્લા પુદ્ગલ પરાવર્ત-ચરમાવર્ત કાળમાં જ થાય છે. જીવ અનાદિ કાળથી માત્ર પુદ્ગલનો રસિયો છે. ‘માટી ખાના, માટી પીના, માટીમેં રમજાના’ બસ આજ કરતો આવ્યો છે. ‘આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ છે, એને આ પુદ્ગલના ફાંસલા શા?’ આવો વિચાર સરખો નહિ, પછી ભલેને એ ફાંસલાના યોગે ચાલુ જીવનમાંય પછાડ ખાવી પડતી હોય, હેરાન-પરેશાન થવું પડતું હોય, અને ભવાંતરે ધોર નરકાદિ ગતિઓમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં કારમાં દુઃખ-ત્રાસમાં પડવું પડતું હોય, છતાં ‘પુદ્ગલના સંબંધ એ એક ફાંસલો છે’ એવી કલ્પના સરખી નથી આવતી. એ તો આવે છે ચરમાવર્ત કાળમાં. ત્યાં પણ જ્યારે આત્મચિંતા જાગે ત્યારે.

પુદ્ગલનો ફાંસલો :-

આત્મચિંતા જગાડવા માટે આત્માને શરીરથી અલગ સમજવાનો છે. આજ સુધી શરીરને હું હું કરીને ફર્યા છીએ એટલે એના ગાઢ સંસ્કારને લીધે ઝટ આત્મા પર દષ્ટિ જવી મુશ્કેલ છે. પરંતુ એ વિચારો કે આપણી આજુબાજુના પદાર્થો, મકાન, તિજોરી, સરસામાન, અને બીજા પણ જડ પદાર્થોને આપણી કોઈ ચિંતા નહિ, અને આપણને એની ચિંતામાં શા માટે શેકાવાનું ? એ બધું આપણને અનુકૂળ જ રહે એવો નિયમ નહિ પણ આપણે એને અનુકૂળ જ કેમ વર્તવું પડે છે ? જરૂર આ બધા જડ પુદ્ગલનો આપણા પર એક ફાંસલો છે. રાત ને દિવસ એના લીધે એની જ ગુલામી કર્યા કરવી પડે છે, એની પૂરી સારસંભાળ રાખ્યા કરાય છે, અને છતાં એ સરવાળે વાંકા થઈ બેસે છે ! મૃત્યુ વખતે નફફટની જેમ પોતે તદ્દન સલામત ઊભા રહી આપણને મરવા દે છે ! ત્યારે આત્માને આ બધો ફાંસલો શા માટે ?

આત્મચિંતા જાગે એટલે મનને એમ થાય કે ‘હું કોણ ? ક્યાંથી આવ્યો ? મારું જ શરીર, છતાં કેમ મારે એની વેઠ કરવી પડે ? વેઠ કરું કરું છતાં કેમ વાંકું થઈ બેસે છે ? કેમ એ બરાબર મારી ઈચ્છા મુજબ નથી ચાલતું ? કેમ એ ઘસાતું જાય છે, રોગી થાય છે, થાકી જાય છે ? કેમ આ બધું ? વળી શા માટે મને ભૂખ ને તરસ, રાગ ને દ્વેષ, ગર્વ ને ગુસ્સો, આવા આવા વિકારો જાગે છે ? ત્યારે કેઈ ધારણાઓ નિષ્ફળ જાય છે, અને અણધારી આપત્તિઓ આવે છે, એવું કેમ ?...’ આવો વિચાર કરવો. વિચાર પણ ખરી હૃદયની ચિંતાથી કરવો. માણસ જેમ વેપારમાં ધક્કા લાગતા હોય, તો ચિંતામાં પડી જઈને વિચાર કરવા લાગે ને ? એવી રીતે ચિંતામાં પડી જઈને આત્માનો વિચાર કરવા લાગવું જોઈએ.

આવા વિચારથી શરીરને છોડીને અંદરના આત્મા પર લક્ષ જાય, કારણભૂત પૂર્વ કર્મ ઉપર દષ્ટિ પડે, પછી એ આત્મચિંતા કરવી કે ‘તો પછી હવે પાપો કરી કરીને કર્મ રોગ વધારવાનું શા માટે કરવું ?

ભગવાન જિનેશ્વર દેવોએ સ્વયં પાપનાં જીવન બંધ કર્યાં, મોટમોટા રાજામહારાજા અને શેઠશાહુકારોને પણ બંધ કરાવ્યાં એમ, જગતને એ જ ફરમાવ્યું, પછી મારે શા સારું આ ચાલું રાખવું ? હું અરિહંતને માનનારો-પૂજનારો, અને પાપ જીવનનો રસિયો ? એ નાથે જડ પુદ્ગલમાત્રના બંધનથી છૂટવાનું કર્યું અને કહ્યું, તો હું એથી ઊલટું એના ફાંસલા હાથે કરીને ઊભા કરું ? આ પુદ્ગલના ફાંસલા અને પાપજીવન માનવ આયુષ્યરૂપી ચંદનની હોળી કરી રહ્યા છે. આત્મા પર કર્મના ઢેર ઊભા કરી આગામી ભારી દુઃખને નોતરી રહ્યા છે, ત્યાં મારું થશે શું ? આમ વિચાર કરીને પુદ્ગલના ફાંસલાની ખટક અને પાપનો ભય જાગતો કરી દેવો જોઈએ.

આત્મચિંતા જાગ્યા પછી પહેલું કાર્ય પાપનો ભય ઊભો કરવાનું છે, પાપભર્યા સંસારનો કંટાળો ઊભો કરવાનું છે.

શાસ્ત્ર કહે છે, ભવનિર્વેદ એ જ ભગવદ્-બહુમાન છે,

પાપ અને પાપભર્યા સંસાર પર કંટાળો એ જ પ્રારંભિક અવસ્થામાં ભગવાન અરિહંત પરમાત્મા ઉપર બહુમાન છે. મનમાં નક્કી કરવાનું કે 'આપણને પાપનો અને સંસારનો રસ નહિ, હોંશ-હોશિયારી નહિ, કેમ કે અરિહંત ભગવાન પાપ અને પાપભર્યા સંસારથી મુક્ત થયેલા છે, મૂકવાનું કહે છે, તો પછી આપણને પાપ અને પાપભર્યા સંસાર ઉપર હેત શાના હોય ? રસ શા માટે હોય ? કંટાળો જ હોય. કોઈનો જરાક તિરસ્કાર પણ કરવાનું પાપ કરવાનું આવે ત્યાં પણ હૈયું દુખાય; કડવો શબ્દ બોલતાં પણ દિલ દુભાય પછી પહેલે પ્રાણાતિપાતથી માંડીને મિથ્યાત્વશલ્ય સુધીના પાપને કેમ જ આવકારાય ?

જીવન એવું પવિત્ર નિષ્પાપ ઘડી દેવું જોઈએ કે પાપને સ્થાન ન મળે; ભય લાગે કે 'ક્યાંક પાપ તો નહિ લાગી જાય ? સુખ-સગવડ ઓછી મળે એની ચિંતા નથી, મારા આત્માની મોટી ચિંતા છે, એ બધું તો આવ્યું ને ગયું ! જ્યારે, આત્મા તો ઊભો રહેવાનો છે. માટે પાપમાં મારું કામ નહિ, ભગવાને કહેલા માર્ગથી સહેજ પણ

આઘોપાછો ન ચાલું, ભગવાને જેને પાપ તરીકે ઓળખાવ્યા તે પાપ જ. રખેને મને એ પાપ ફસાવી ન જાય ! રખેને મારે એમાં પડવાનું ન થાય !

મૈત્રીનું કારણ અને કાર્ય :-

પાપનો ભય એ તો ગુણોનો પાયો છે, ધર્મ મહેલનો થાંભલો છે. પાપભયની ઉપર દોષો ટળે, અને ગુણો ઊભા થાય. તથા ધર્મમહેલ ટકી શકે. દા.ત. બીજા પર દ્રોહ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા વગેરે પાપનો ભય લાગે, તો એ ટાળી દિલ શાંત કરાય, મિત્રભાવ રખાય. આ મૈત્રીએ ક્રમશઃ જીવને અહિંસક ભાવમાં લઈ જાય છે. પણ એનું મૂળ પાપનો ભય. એ ભયને કાયરતા સમજતા નહિ, એના પર જ સાચી વીરતા આવે છે. એમ તો જંગલના સિંહ, વાઘ બહુ પરાક્રમ દેખાડે છે, ગુસ્સે ચડેલા સાપ-અજગર વીરતા દેખાડે છે, પરંતુ શું કરવાની એ વીરતાને ? વીરતા તો તે કે જે જગતના કર્મપીડિત જીવોનું ભલું કરતી હોય, સ્વાત્માને કર્મના કારમા બંધનમાંથી મુક્ત કરતી હોય, પુદ્ગલના ફાંસલામાંથી છોડાવતી હોય, એવી વીરતા ત્યારે જ આવે કે પાપના નામથી ય ગભરામણ લાગે, પાપની વાતમાં સૂગ ચઢે.

રાજ્ય સંપત્તિથી ભય :- અભયકુમારને પિતા શ્રેણિક રાજા કહે છે કે 'હવે આ રાજ્ય પર તારો અભિષેક કરવાનો છે !'

ત્યાં અભયકુમારને હોંશ નથી ચડતી, આનંદ નથી ઊભરાતો; એ તો પાપથી ગભરાય છે; 'હાય ! રાજા થાઉં તો પાપો કરવા પડે તેથી નરક ઊભી થાય તો ? ભવભ્રમણ વધે તો ? હા, રાજા થયા પછી પણ ચારિત્ર-દીક્ષા મળતી હોય તો તો હજીય કંઈક બચાવ થાય. પણ ન મળે તો તો આ પાપના જમેલાથી બાર જ વાગી જાય ને ?'

કેટલો પાપનો ભય ! પાપભર્યા રાજ્ય સંપત્તિ જેવા ય સંસારનો ભય ? ત્યારે સમજાય છે કે અત્યાર સુધી મંત્રીગીરીની ઠકુરાઈ ભોગવી હશે પણ ભીતરના કેટકેટલા પાપભયને જાગ્રત રાખીને ?

પિતાને કહે છે 'જરા ખમો, પિતાજી ! ભગવાનને પૂછી આવું.'

શું પૂછવું છે ? ‘રાજ્ય લઉં કે નહિ, એમ ?’ ના, રાજા બનવું પડે છે, તો પછી પણ દીક્ષા મળે એમ છે ને ? આ નક્કી કરવું છે. ગયા પ્રભુ પાસે, પ્રભુને પૂછે છે.

‘ભગવન્ ! આપના શાસનમાં છેલ્લા રાજર્ષિ કોણ ?’

અર્થાત્ ‘જો આગળ ભવિષ્ય કાળનાનું કોકનું નામ આવે તો તો હું જાગતો બેઠો છું; આમ રાજ્યપાટ છોડી દીક્ષા લેવાનો,’ આવી ખબરદારી છે, ધગશ છે, અંતરને એ સત્તાનાં સિંહાસન અને વૈભવ વિલાસનાં કામણથી બરાબર અળગું રાખવાની વાત નિર્ધારિત છે.

પરંતુ અહીં વીર પ્રભુ તો કહે છે, ‘છેલ્લા રાજર્ષિ તો જો આ ઉદાયન થઈ ગયા.’ એટલે ? હવે રાજા થઈને ઋષિ થનાર આ પાંચમા આરામાં કોઈ નહિ. બસ ખલાસ, અભયકુમારે નક્કી કરી લીધું. કે મારે રાજા નહિ થવાનું.

આવીને પિતાને કહે છે, ‘મહાવીરના ભક્ત આપ, આપનો દીકરો ય એ જ પ્રભુનો ભક્ત છતાં રાજા થઈ દીક્ષા વિના નરકે જાય, એવું ઈચ્છો ખરા ?’

કોણિકના ભય કરતાં પાપનો ભય મોટો :-

શાના ઈચ્છે ? વીર પ્રભુના પાકા ભક્ત છે, સમ્યગ્દર્શનનાં અજવાળાંવાળા છે. તીર્થંકર થવાના છે એટલે યોગબિંદુ શાસ્ત્રના હિસાબે કહીએ તો એમણે જગતના જીવો પર કરુણા ચિંતવી છે. પોતે તો પાપથી છૂટવાની તમન્નાવાળા ખરા જ, પરંતુ જગતને પણ છોડાવવાની ઊલટવાળા છે. અભયકુમારને ખુશીથી દીક્ષા લઈ પાપની કેદમાંથી છૂટવાની રજા આપી દે છે. દીક્ષામાં અંતરાય કરવાનું ઘોર પાપ કેમ કરાય ? પાછળ પુત્ર કોણિક નાલાયક છે, કોણ જાણે શું ય કરે ? પરંતુ એના ભય કરતાં પાપનો ભય મોટો છે; કેમ કે પેલો તો કદાચ આ એક ભવમાં નુકસાન કરે; ત્યારે પાપ ભવોભવ હેરાન કરે

પિતા-પુત્ર કેવા પાપના ભયવાળા ! કેવી આત્મચિંતાવાળા !

રાજા પ્રદેશી પહેલાં નાસ્તિક હતો, આત્મ તત્ત્વ માનતો નહોતો,

ઉપરથી એને ઉડાવવા માટે જીવતા માણસને રેંસી નાખવાનું ઘોર પાપ કરનારો હતો, છતાં કેશી ગણધર મહારાજ મળ્યા, વાદવિવાદ થયો અને ગણધર મહારાજે આત્મચિંતા જગાડી દીધી, પાપનો ભય લગાડી દીધો, તો પ્રદેશીનું આખું જીવન પલટાઈ ગયું ! ત્યાં ને ત્યાં પહેલી મુલાકાતમાં સમ્યગ્દર્શન અને શ્રાવકનાં વ્રત સ્વીકારી લીધાં. પછી થોડો જ વખત જીવ્યો, વિષયાંધ રાણીને હવે એ અકારો લાગ્યો તેથી એણે ઝેર દીધું, પણ પ્રદેશી રાજા સમાધિમાં મરીને સૂર્યાભ વિમાનનો માલિક વૈમાનિક દેવ થયો ! મૂળ શાના ઉપર ? આત્મચિંતા અને પાપભય ઉપર.

કયો પાપભય આત્મચિંતાના ઘરનો ? :-

‘પાપ કરીશ તો લોકમાં ખરાબ દેખાશે, અગર રાજકીય દંડ થશે,’ એમ કરીને પાપનો ભય લાગે એ જુદો; એ આત્મચિંતાના ઘરનો નહિ, પરંતુ ‘જો પાપ કરીશ તો મારો પરલોક બગડશે, સંસારમાં ભટકવાનું વધશે, આત્મામાં દુર્ગુણ વધશે, આત્માનું સ્વરૂપ ખરાબ થશે.’ આવા કોઈ વિચારે પાપથી ડરતા રહેવાય, એ પાપભય આત્મચિંતાના ઘરનો સમજવાનો છે. લોકભય કે રાજભયથી પણ પાપ ન કરે તે સારું છે, પરંતુ એમાં મૂળ આત્માની ચિંતા નહીં હોવાથી જ્યાં એમ દેખાય કે ‘ચાલો છૂપી રીતે પાપ કરી લેવામાં કોઈ જાણવાનું નથી,’ તો ત્યાં પાપથી બચાશે નહિ, હોંશથી પાપ થશે; અને પાછળથી કોઈએ ન જાણ્યું તથા ઐહિક કોઈ લાભ થઈ ગયો, પછી મનને આનંદ આનંદ રહેશે. આજના કાયદાના યુગમાં આ સ્થિતિ દેખાય છે. આત્મચિંતાના ઘરનો પાપભય નથી, માત્ર લોક અને કાયદાનો ભય છે, તેથી છૂપાં પાપ, જેવાં કે લાંચ-રુશવત, હિસાબી ઘાલમેલ, માલમાં ભેળસેળ, દુરાચાર, વગેરે બહુ વધી ગયા.

ત્યારે જો આત્મચિંતા હોય કે ‘પાપથી કદાચ અહીં કોઈ લાભ થઈ ગયો પણ પરલોકમાં કેવી દુર્દશા ! આત્મામાં દુર્ગુણો વધે, મજબૂત થાય એ કેટલી ખરાબી !’ આવી આત્મચિંતા હોય તો છૂપાં

પણ પાપ કરવાનું દિલ નહિ થાય. કદાચ મોહના આવેશથી થઈ ગયું તો એના પર રાજીપો નહિ રહે. કેમ કે આમાં બહાર લોકને ખબર પડવા ન પડવાનો સવાલ નથી, પણ નજર સામે આત્માની મહાખરાબી તરવરી રહી છે, માનવ જીવનની બરબાદી દેખાઈ રહી છે.

એટલે કહો કે જ્યાં જ્યાં આવો પાપનો ખરેખરો ભય રહે છે, કે 'રખેને હું પાપમાં ન પડું, મારા હાથે પાપ ન થઈ જાય,' ત્યાં લોકનિંદા કે રાજદંડનો વિચાર નથી, પરંતુ અંતર્ગત આત્માની ચિંતા છે, આત્માની કાળજી છે.

૨. ધર્મબુદ્ધિ :-

આત્મચિંતા માટે પાપના ભયની જેમ ધર્મની બુદ્ધિ, ધર્મની લેશ્યા આવશ્યક છે, શક્ય એટલો ધર્મ સાધી લેવાની તાલાવેલી જોઈએ. બીમારને પેટનો કચરો કાઢવાની દવા જોઈએ છે, એમ શક્તિ લાવનારી દવાની પણ જરૂર પડે છે. એવું અહીં છે. પાપથી બચ્યાં પણ સાથે ધર્મ ન સેવ્યો તો કૌવત નહિ આવે, ધર્મ કૌવત લાવે છે, આત્માને પુષ્ટિ કરી આપે છે.

શાસ્ત્રે કહ્યું છે 'શુદ્ધિપુષ્ટિ લક્ષણો ધર્મઃ' શુદ્ધિ એટલે આત્માના મલિન ભાવો ટળી વિશુદ્ધ નિર્મળ ભાવ જાગ્રત થાય. પુષ્ટિ એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વધે.

આ પુણ્યમાં એવી તાકાત છે કે આત્માને ઉત્તરોત્તર આગળ વધવા માટે અનુકૂળ સામગ્રી ખડી કરી દે છે. શરીર સારું મળે એટલે તપસ્યા, દેવ-ગુરુભક્તિ, જ્ઞાનધ્યાન વગેરે કરવા તરફ પ્રેરાય; પૈસા મળે એટલે દાન પરોપકાર, શાસન પ્રભાવના કરવા તરફ વળે; પરિવાર સારો મળે એટલે એક બીજામાં ધર્મની વૃદ્ધિ તરફ પ્રયત્ન થાય, બુદ્ધિશક્તિ સારી મળે એટલે શાસ્ત્રાધ્યયન, તત્ત્વચિંતન, સંઘ-શાસનની સેવા વગેરે તરફ ઉદ્યમ રહ્યા કરે. લાગવગ સારી સારી મળે એટલે ધર્મનાં કામો કરાવી લેવા તરફ મુખ્ય લક્ષ અને પ્રયત્ન રહે.

પુણ્યાનુબંધી પુણ્યમાં આ તાકાત છે, અને એ શુદ્ધ ધર્મસાધનાથી

મળે છે. પાપાનુબંધી પુણ્ય હોય તો એ શરીર, આરોગ્ય, પૈસા, પરિવાર વગેરે મળે ખરા, પરંતુ એ બધાનો ઉપયોગ પાપ આચરવા તરફ થવાનો. માટે કહ્યું કે ધર્મસાધના શુદ્ધ થવી જોઈએ; પાપનો ભય જીવતો જાગતો રાખી પુદ્ગલની માયા વિસારીને કેવળ આત્મકલ્યાણ માટે ધર્મસાધના કરવી જોઈએ.

ધર્મ કરીએ, કરીએ ને પોતાના આત્માનું હિત ભૂલી વિનશ્વર કંચન-કીર્તિના લક્ષ શા રાખવા'તા ? એથી તો ઊલટું આત્મહિત ઘવાય છે, આત્માને સંસારની બેડીમાં જકડવાનું વધે છે ! મન તુચ્છ વાસનાવાળું બને છે. એ તો એક જ લક્ષ રાખવાનું કે આત્માનું હિત કેમ વધે ! જડ માયાનું ધ્યાન રાખવાથી ક્યાં અમર થઈ જઈએ છીએ ? ક્યાં શાશ્વત સુખ ટકે છે ? મારા કેઈ પૂર્વજો અને આખી દુનિયાના માણસો મૂકી મૂકીને ચાલતા થઈ ગયા, વર્તમાનમાં ચાલી રહેલા દેખાય છે. તો મારેય શું ટકવાનું હતું ? ટકવાનો છે એક મારો આત્મા, તો એને જ સંભાળી લઉં, આત્માની રક્ષા કરી લઉં.'-આ તમન્ના જોઈએ.

મેલી ધર્મબુદ્ધિથી શુદ્ધ ચિત્તનો નાશ :-

આત્મચિંતા જાગે એટલે સહેજે ધર્મબુદ્ધિ આવે; અને તે પાછી મેલી ન હોય. મેલી એટલે દુન્યવી સુખ સન્માનની લાલચથી ધર્મ કરી લેવાની બુદ્ધિ; ધર્મ કર્યા ઉપર એનાં ફળ તરીકે એ સુખ-સાહ્યબી અને સન્માન પામવાની ઝંખના. આ ગોઝારી છે, પછી મનગમતું મળવા ઉપર કેવળ પાપપરાયણતા આવે છે; કેમ કે એણે શુદ્ધ ચિત્તનો નાશ કર્યો હોય છે. તેથી આગળ ઉપર હવે મેલું મન ઊભું રહે છે. ત્યારે પાપ પરાયણતાનું પરિણામ ? ઘોર નરકાદિ ગતિમાં ઘસડાઈ જવાનું. વળી; બીજું શું ? વાસુદેવો પૂર્વે ધર્મ કરીને આવ્યા છે. પરંતુ સાથે પૌદ્ગલિક લાલસા પાછળ ચિત્ત બગાડીને, એટલે હવે મોટી ઠકરાઈ ને માન સન્માન તો પામ્યા, પણ પાપપરાયણ બની નરકમાં ઘસડાઈ ગયા !

શુદ્ધ આત્મચિંતામાં શું વિચારવું ?

આપણી વાત આ છે કે શુદ્ધ આત્મચિંતા રાખી ધર્મબુદ્ધિ જાગતી રાખવાની અને ધર્મ સેવવાનો. 'અનાદિ અનંતકાળથી આ મારો આત્મા ભવચક્રમાં ભમી રહ્યો છે, કૂવાના અરઘટ્ટની ઘડીની જેમ ઊંચે ચઢી નીચે પડી રહ્યો છે, અનેક પ્રકારની વાસનાનાં વમળ, રાગદ્વેષના આવર્ત અને દુઃખોની જાળમાં અટવાઈ રહ્યો છે, તો હવે એનો ઉદ્ધાર કરું. આત્માની વાસનાઓ ઓછી કરું, રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-લોભ-મોહનાં સેવન ઘટાડું; અને જીવનમાં પાપ પાપને બદલે ધર્મ ધર્મ પ્રસારી દઉં'...આ આત્મચિંતા જાગતી કરી દેવાની છે.

આત્મચિંતાની ઉપર ધર્મબુદ્ધિ જગાવવાની, 'મહાપુણ્યે મળેલી તન-મન-ધન-ઈન્દ્રિયો અને વાણી તથા સામગ્રી-સરંજામ કેમ જ્યારે ને ત્યારે ધર્મમાં કામે લગાડું.' એ ભાવના મનમાં રમ્યા કરે. મોકો મળે કે કોઈ ને કોઈ ધર્મસાધના એનાથી થઈ જ સમજો. દુનિયામાં જુઓ પૈસાની જ મુખ્ય બુદ્ધિવાળા પૈસા કમાવા તરફ દોડે જ છે ને ? ખુરસીની તમન્નાવાળા એની પૂંઠે લાગી જાય છે, સ્ત્રીને ખુશ રાખવાની બુદ્ધિવાળા એની પાછળ તન-મન-ધનને કામે લગાડી દે છે, એમ અહીં એવી ધર્મબુદ્ધિ ઊભી કરવાની કે રાત ને દિવસ ધર્મ કમાઈ લેવા તરફ મુખ્ય લક્ષ રહે અને પ્રયત્ન થયા કરે. મૂંઝાશો નહિ કે આમાં સંસારનાં કામ અટકી જશે; એ કોઈ અટકવાનાં નથી, એ તો થયા કરવાના છે, પરંતુ એમાં અને એની વચમાં ધર્મ ગોઠવી દેવાનો છે.

ધર્મબુદ્ધિના પ્રયોગ :-

દા.ત. જમવા બેઠા ત્યાં પહેલું એ યાદ આવે કે 'કોઈ સાધર્મિક, કોઈ દીન- દુઃખીને દાન કર્યું કે કેમ ?' કારણ કે સેવા, પરોપકાર એ તો જીવનું ભૂષણ છે. માટે એ તો જીવનમાં વારંવાર જોઈએ. વળી,

જમતાં પુદ્ગલના ખેલ યાદ આવે; 'આ બધું ઊતર્યું ઘાટી ને થયું માટી, એ જાતનું છે; માટે મોહ ન કરવો. છતાં અન્નની વેઠ કરવી પડે છે તો એના દ્વારા ઊભા રહેલા શરીરથી આત્મહિત ખૂબ સાધી

લઉં' એમ જમતાં જમતાં ધન્નાઅણગારના છદ્દ-છદ્દનાં પારણે આંબેલ, નંદનઋષિનાં લાખ વરસનાં માસખમણ, શ્રી મલ્લિનાથ ભગવાનના પૂર્વભવની ઘોર તપસ્યા...એવું કંઈક યાદ આવે.

એમ વેપાર કરતાં કરતાં ન્યાય, નીતિ, સત્ય તરફ નજર રહે; લક્ષ્મીના અનર્થનો ખ્યાલ, દાનાદિના મનોરથ વગેરે સ્ફુરે.

એ અથવા બીજી સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ઘરવાસ એ પાપવાસ હોવાનો ખ્યાલ, અનિત્ય, અશરણ આદિ ભાવના, ઈન્દ્રિયો એ આત્માની ભાવશત્રુનું કામ કરતી હોવાનો જાગતો ખ્યાલ...આવા શુભ સંવેદન રહે.

સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાંથી ફારગ થયા એટલે દાન-શીલ-તપ-ભાવના, સામાયિક સ્વાધ્યાય, જાપ, દેવભક્તિ, ગુરુભક્તિ, સંઘસેવા, વગેરેમાંના કાંઈ ને કાંઈ ગોઠવાઈ જ જાય. જુઓ મંત્રી યુદ્ધભૂમિ પર પરોઢિયે પ્રતિક્રમણ કરવા બેસી ગયા ને ?

સ્થૂલભદ્રજીનો વિવેક :- મૂળમાં આત્મચિંતા અને ધર્મબુદ્ધિ જોઈએ. સ્થૂલભદ્રજી વેશ્યાને ત્યાં રહ્યા ત્યાં સુધી રહ્યા, પરંતુ રાજાએ જ્યાં મંત્રી-મુદ્રિકા આપવા માંડી ત્યાં આત્મચિંતા સજાગ થઈ વિવેક પ્રગટ્યો, ધર્મબુદ્ધિ સ્ફુરી અને મંત્રીપણામાં આત્મા અને ધર્મ બંને ખોવાનું દેખાયું. માત્ર એમાં જ નહિ, પરંતુ સમસ્ત સંસાર, બાર વરસની પરિચિત વેશ્યા અને બીજે બધે ગુમાવવાનું દેખાયું, તો મંત્રીમુદ્રિકા ન લેતાં મોક્ષમાર્ગ અપનાવ્યો ! મુનિ બની ગયા ! રાજા અને વેશ્યા બંને ય જોતા રહી ગયા અને સ્થૂલભદ્રજી મહાત્યાગના માર્ગે ચાલી નીકળ્યા !

● ચંદ્રસારની કથા ●

સમરાદિત્ય ચરિત્રમાં ચંદ્રસારનો એક પ્રસંગ આવે છે. પત્નીને ધાડપાડુઓ ઉપાડી ગયા છે. પૈસા આપી એને પાછી લાવવા પતિ ચંદ્રસાર નોકરને લઈને જાય છે. રસ્તામાં એક ઠેકાણે થોડું રોકાઈ આગળ ચાલે છે એ વખતે નાણાં કોથળી નોકરના હાથમાં અને ભાતા પોટલી શેઠના હાથમાં છે. નોકરની બુદ્ધિ બગડે છે અને પ્રપંચ કરી જંગલ વચ્ચે શેઠને કૂવામાં ધકેલી દે છે.

ભયમાં નમો અરિહંતાણં :- હવે જુઓ ધર્મબુદ્ધિના નમૂના. જેવો એ અંદર પડતાં ધબ અવાજ થયો કે તરત અંદરમાં અવાજ આવ્યો 'નમો અરિહંતાણં'. એને આશ્ચર્ય થાય છે કે, અરે ! આ તો પત્નીનો જ અવાજ ! એ અહીં ક્યાંથી ? કહે છે 'ગભરાઈશ ના, એ તો હું જ છું, પણ તું અહીં ક્યાંથી ?'

પત્નીને ગભરામણ થઈ છે, પરંતુ તે વખતે ય ઝટ 'ઓ બાપ ! ઓય મા ! હાય મરી !' આવું કાંઈ ન સ્ફુરતાં 'નમો અરિહંતાણં' સ્ફુરે છે, અંતરમાં રમી રહેલી ધર્મબુદ્ધિ સૂચવે છે. જીવનમાં કંઈ ને કંઈ વિષમતા ઊભી થાય છે ને ? એવા અવસરે આ જ યાદ આવે એવું કરવાનું છે. અભ્યાસ પાડતાં પાડતાં બને એવું છે. માત્ર મૂળમાં આત્મચિંતા અને ધર્મ લગની ઊભી કરજો. એ ધગશ કેળવજો કે 'મારા તારણહાર ત્રિલોકનાથ અરિહંત પ્રભુને શ્વાસે શ્વાસે સ્મરવા જેવા કરી દઉં.'

પત્ની કહે છે, 'લૂંટારા મને લઈ જતાં અહીં રાતવાસો કર્યો. મેં જોયું કે એની પલ્લીમાં પહોંચ્યા પછી તો મારા શીલની રક્ષા ક્યાંથી ? માટે પ્રાણ જાઓ પણ શીલ ન જાઓ, એ તમન્નાથી મેં અહીં ચૂપકીથી પડતું મૂક્યું, ને એ લોકો એમ જ ચાલી ગયા. પણ તમે અહીં કેમ પડ્યા ?'

જીવન છે તો શીલનો અભ્યાસ કરી લો. કુશીલ બન્યા તો અહીં ય ગદ્દા-ગદ્દી જેવા હાલ અને પરભવે તો સાક્ષાત્ એવા અવતાર ! અથવા નરકની ભઠ્ઠીમાં પડવાનું ! આ ખ્યાલ જાગતો છે. મહામૂલા શીલ ધર્મને બરાબર સાચવવાની બુદ્ધિ છે, એટલે સાહસ કરી જાનના જોખમે પણ કૂવામાં પડતું મૂક્યું. શરીર-સુખની ચિંતા અને પૈસાટકાની ચિંતા તો ગૌણ; આત્માની ચિંતા મુખ્ય છે.

ચંદ્રસાર કહે છે, 'હું તને લેવા માટે નીકળેલો એમાં ધનની કોથળી નોકરના હાથમાં રહી. એ બિચારાની બુદ્ધિ બગડી, ને અહીં મને ધકેલ્યો.'

જિનવચનનું મહત્વ :- ધર્મ પાળવાની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય એવો કાળ ચરમાવર્ત કાળ, મોક્ષ પામવા પૂર્વેનો સંસારનો છેલ્લો પુદ્ગલ પરાવર્ત એ કાળમાં આવેલા જીવોને કાંઈ બધાયને પહેલવહેલાં જિનવચન નથી મળી જતાં, છતાં આત્મવાદી બીજા ધર્મ મળવાથી આત્મા તરફ દષ્ટિ જાય છે, દુઃખમય સંસારની ઓળખાણ થાય છે, પાપનો ભય પણ લાગે છે, અને મોક્ષ માટે ધર્મ કરવાની લેશ્યા પણ જાગી શકે છે. આમ છતાં જિનવચન નથી મળ્યા હોતાં એટલે આત્મા, સંસાર, મોક્ષ, સંસારના હેતુ, અને મોક્ષના હેતુ, આ બધાના સાચા સ્વરૂપનું ભાન નથી, તેથી વાસ્તવિક મોક્ષમાર્ગની સાધના હાથ નથી લાગતી.

બધું તર્કથી ન જણાય :- વાત પણ સાચી છે કે જ્યાં સુધી સમસ્ત વિશ્વનું ત્રણેય કાળનું સંપૂર્ણ સવિસ્તર જ્ઞાન જેને નથી, પ્રત્યક્ષ નથી, ત્યાં સુધી એ અતીન્દ્રિય અને પરોક્ષ વસ્તુતત્ત્વ સંબંધી શું કહી શકે ? અને કહેવા જાય તો તેના પર વિશ્વાસ કેમ મૂકી શકાય ? બધી વસ્તુ કાંઈ તર્કથી નથી સમજાતી. એવા ઘણા પદાર્થ છે કે જે હેતુગમ્ય નથી, પણ માત્ર આગમગમ્ય છે, અર્થાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાનના વચનથી જ જાણી શકાય એવા છે. દા.ત. અમુક ક્રિયામાં અમુક જ વિધિ હોય એમાં બધે તર્ક નહિ ચાલી શકે. એમ લોકનો આકાર કેવો એમાં વિમાનો, પાતાળો વગેરે કેવા કેટલા, વગેરે ભાન તર્કના આધાર પર ન થઈ શકે. એવી રીતે આત્મામાં કેવા કેવા પરિણામ ઉપર કેવાં કેવાં કર્મ બંધાય છે એના સ્થિતિ-રસ કેવા અને કેટલા પ્રમાણમાં નક્કી થાય છે, એના પર પછી સંક્રમણ વગેરેની શી શી પ્રક્રિયા થાય છે. ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ કાંઈ તર્કથી જાણી શકાય નહિ. એ તો સર્વદર્શી-સર્વજ્ઞાનીના વચનથી ખબર પડે. માટે જ જિનવચનની ગાંઠે બંધાવું જોઈએ.

જિનવચન પર શ્રદ્ધા :- આત્મચિંતાવાળાને આ ડર હોવો જોઈએ કે ‘મારામાં ધર્મની લેશ્યા હોવા છતાં રખે ને આપમતિએ કે અજ્ઞાનીના વચને હું ક્યાંક હિતને બદલે અહિતમાં ન પડી જાઉં ! માટે મારે તો જિનવચન એ જ પ્રમાણ. ભલે કદાચ જિનનું કહેલું બધું પાળી ન શકું,

પરંતુ એમાં તો મારી કમનસીબી માનું, બાકી માર્ગ અને તત્ત્વ, ગ્રાહ્ય અને ત્યાજ્ય, વાચ્ય અને અવાચ્ય, વગેરે માનવાનાં તો જિનવચનના આધારે જ. દુનિયામાં બીજું તો ઘણુંય મળે છે, પણ જિનવચન ક્યાં મળે ?'

જિનવચનની ભાવના :- ત્યારે આજે તમને જિનવચન સહેજે મળી ગયેલ છે. એનું મૂલ્ય સમજો તો દેખાય કે એનો અભ્યાસ તો પછી, પરંતુ એટલું જો મનમાં આવે કે 'અહો કેવું અનંત કલ્યાણનું સાધન જિનવચન ! કેટલા અલૌકિક સત્ય તત્ત્વોને કહેનારું જિનવચન ! મહાસૂક્ષ્મ અને વિશાળ બુદ્ધિને ધરનારા ગણધર મહર્ષિઓએ પણ એને અપનાવ્યું ! મોટા દેવદેવેંદ્ર જેવાએ ય એને તહત્તિ કર્યું ! એના ગુણ ગાયા ! કેટલું ઉત્તમોત્તમ જિનવચન ! સકલ જગતના જીવોને અભયદાન કેવું અપનાવનારું ! ચક્રવર્તીપણું, સ્વર્ગ અને મોક્ષ સુધીનાં સુખ પમાડનારું, એકાંત હિતકારી, જીવનને ધન્ય કરનારું સફળ કરનારું... કેવું લોકોત્તર જિનવચન !...' આટલું પણ જો ચિત્તમાં એકાગ્રભાવે આવે, તો પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે એ ધર્મધ્યાન થાય, પાપ કર્મોના થોક ઉડાવે, ગજબનાં પુણ્ય ઉપાર્જિત થાય. અલબત્ત વૈરાગ્ય ભાવનાથી ભાવિત થઈ જિનવચનની લોકોત્તમતા અને અનંત કલ્યાણ કરતાનો મનમાં અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

પૂર્વના મહાન શ્રાવકોએ આ કરીને એની શ્રદ્ધામાં એટલા દૃઢ બન્યાના દાખલા છે કે દેવતા પરીક્ષા કરવા આવ્યા છતાં લેશ માત્ર ચલાયમાન થયા નથી. એમને જિનવચનનાં ઊંચા મૂલ્ય સમજાઈ ગયાં હતાં. મનને સચોટ લાગતું હતું કે દુન્યવી મહાન સિદ્ધિ-સમૃદ્ધિઓ જિનવચન રૂપી ખજાના આગળ કાંઈ જ વિસાતમાં નથી. ક્યાં એ ભવકેદમાં ફસાવી નાખનારી દુન્યવી સિદ્ધિ-સમૃદ્ધિઓ ! અને ક્યાં ભવોદ્ધારક જિનવચન !' એક મારક અને બીજું તારક. આટલો મોટો તફાવત છે. જિનવચન મળ્યું અને એને અથાગ શ્રદ્ધાથી હૃદયસ્થ કર્યું એટલે તો તાત્ત્વિક રીતે વીતરાગ બનવાનો પંથ હાથ લાગ્યો.

જિનવચન ભાવિતમતિ :- શાસ્ત્રોમાં શ્રાવકનું આ એક વિશેષણ આવે છે કે એ જિનવચન ભાવિત મતિવાળા હતા. અર્થાત્ એમની મતિ, એમનો આશય જિનવચનથી ભાવિત કરાયેલો હતો. દવાની ભસ્મોને વનસ્પતિ વગેરેના પુટ આપી આપી ભાવિત કરવામાં આવે છે; એવી રીતે બુદ્ધિ, આશય, વિચારસરણીને જિનવચનથી ભાવિત કરેલી. એટલે તો હવે વિચારણા ચાલે તે જિનવચનના પ્રકાશથી ઉજ્જવલિત બનેલી ચાલે. બુદ્ધિ પર જિનવચનનું પાકું બંધન આવી ગયું.

આત્મચિંતાને જાગતી રાખવી હોય તો આ ખાસ કરો કે બુદ્ધિ ઉપર જિન-વચનનું પાકું બંધન આવી જાય. મન પર ભાર રહે કે 'જિનેશ્વર ભગવાને કહ્યું તે બધું જ સાચું અને શંકા વિનાનું.' માટે મારે લેશમાત્ર પણ એની અવગણના નહિ કરવાની, જરાય બેપરવાઈ નહિ કરવાની, ક્યાંય વિચાર માત્રમાં જિનવચનથી વિરુદ્ધ ન ચિંતવાઈ જાય. કોઈ અભિપ્રાય જિનવચનથી વિરુદ્ધ બંધાય નહિ, એવી પાકી તકેદારી રાખવાની. પછી બોલવામાં તો પૂછવાનું જ શું ?

**'પાપ નહિ કોઈ ઉત્સૂત્ર ભાષણ જિસ્યો,
ધર્મ નહિ કોઈ જગસૂત્ર સરિખો.'**

આ મહર્ષિનું વચન છે. એટલે મુખમાંથી એકપણ ઉદ્ગાર જિનવચનથી અર્થાત્ શાસ્ત્રના અક્ષરથી વિરુદ્ધ મનમાની કલ્પનાનો કે મન માન્યા તર્કનો ન બોલાઈ જાય, એ ખાસ ચીવટ રાખવાની.

જમાલી એક પદ ઉત્સૂત્રનું બોલ્યો તો એનું ભવભ્રમણ વધી ગયું, **મરીચિએ** પરિવ્રાજકપણામાં પણ ધર્મ એટલું ઉત્સૂત્ર ભાષણ કર્યું તો એક કોટાકોટિ સાગરોપમનો સંસાર વધી ગયો.

કમલપ્રભાચાર્યે તીર્થંકરનામ કર્મ ઉપાજ્યું હતું. ભૂલમાં સાધ્વીનો સંઘટ્ટો થયો એના પર વિરોધીઓએ પૂછ્યું 'સાધુથી સાધ્વીને અડાય ?' આચાર્યે પહેલાં તો બોલવાની છટાથી એમને ઘુમાડ્યા, એનો સીધો ઉત્તર ન કર્યો. પરંતુ પેલા ક્યાં છોડે એવા હતા ? છેવટે 'હા' કે 'ના'

નો સીધો જવાબ માગ્યો ત્યારે આચાર્ય કહે છે 'શાસ્ત્રમાં ઉત્સર્ગ-અપવાદ ઘણા છે તમને શી ખબર પડે !'

હવે જુઓ આમાં સાક્ષાત્ ઉત્સૂત્ર જેવું નહિ દેખાય પરંતુ દિલનો ભાવ શો હતો ? એ જ કે સામા એમ સમજે કે આ સ્ત્રીસ્પર્શ અપવાદના ઘરનો છે. ઉત્સર્ગ એટલે મુખ્ય નિયમ. અપવાદ એટલે એમાં કારણવશાત્ શાસ્ત્રે મંજૂર કરેલી છૂટ. આચાર્યે આ ઉત્તર કર્યો તે ભયંકર હતો; એણે કેટલાં જબરદસ્ત તીર્થ સેવા વગેરેના ભાવોલ્લાસથી ઉપાર્જેલા તીર્થકર નામ કર્મને ખેરવી નાખ્યું ? એટલું જ નહિ પણ સાવધાચાર્ય તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા અને સંસારમાં ભટકતા થઈ ગયા.

ક્યાં કીર્તિ અને ક્યાં શાસ્ત્રનાં બંધન :-

આનું શું કારણ ? કહો લજ્જા આવી કે 'આવો મોટો હું આચાર્ય, અને ભૂલ્યો છું એમ કેમ દેખાડાય' ? તેથી એ લજ્જામાં તણાયા, એમણે જડ કીર્તિની ચિંતા રાખી અને આત્મચિંતા ગુમાવી, તેમાં જિનવચનનો અવળો ઉપયોગ કર્યો. પોતાના આત્માનો એ ખ્યાલ ન કર્યો કે શાસ્ત્રવચનના અઘટિત ઉપયોગથી હું આ લોકોમાં કદાચ સારો દેખાઈ ગયો, પણ તેથી શું ? શાસ્ત્રના એક પણ અક્ષરના અવળા ઉપયોગથી મારા આત્માનું શું થાય ? મારે તે તુચ્છ લોકોની શાબાશીમાં રાચવાનું કે અનંત કલ્યાણકર જિનવચનને બંધાયેલા રહેવાના ? લોકની શાબાશી શું પરખાવે ? રાખ ને ધૂળ ! જિનવચનનાં બંધનનું પાલન તો મહાન પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની પુષ્ટિ અને પાપક્ષયથી શુદ્ધિ આપે, ભવો સુધારી આપે. બસ, આ કાંઈ વિચાર ન રાખ્યો અને શાસ્ત્રીય વસ્તુમાં લોચો વાળ્યો તો ત્રણ જગતના પૂજ્ય બની શકવાની સ્થિતિમાંથી જગતના ગુલામ બનવાની સ્થિતિમાં મુકાઈ ગયા !

હઠવાદ પણ શાસ્ત્રને ઓળંગાવે :-

માત્ર લોકની શાબાશી લેવા શાસ્ત્રવચન ઓળંગે તો આ પરિણામ; એમ સમજતા નહિ, ખોટી હઠવાદે ચઢાય, પોતાને સ્થૂલ બુદ્ધિએ ઠીક લાગ્યું તેને સાચું ઠરાવવા શાસ્ત્ર-અક્ષરોને મચડવા-મરોડવામાં

આવે તો ય અધ:પતન છે. માથે ભાર તો એ જોઈએ કે 'મારે તો જિનવચન એ જ મુખ્ય. મારી મતિને એના તરફ લઈ જવાની, પણ એને મારી મતિની પાછળ ઘસડવા ફાંફાં નહિ મારવાનાં. સારું ઓછું વિચાર્યું હશે એનું એટલું નુકસાન નથી, જેટલું કહેવાતા સારા વિચાર માટે જિનવચનને તોડફોડ કરી આડુંઅવળું લગાવ્યું હશે એમાં છે. શાસ્ત્રકારો સૂત્રના અનેક પ્રકાર કહે છે, ઉત્સર્ગસૂત્ર, અપવાદસૂત્ર વગેરે એનો એ રીતે જ ઉપયોગ કરાય. દા.ત. અપવાદસૂત્રનો ઉત્સર્ગ તરીકે ઉપયોગ ન કરાય. આડુંઅવળું કરતાં તો જિનવચનના નામે એનું જ ઉલ્લંઘન થાય છે અને એ મહા અનર્થકારી છે.

જિનવચન ઓળંગવું ભયાનક કેમ ?

જુઓ કમલપ્રભાચાર્યના મહાન તીર્થકરનામકર્મના પુણ્યને પણ ઉથલાવી પાડે, ત્યારે એ જિનવચનનો વિપર્યાસ કરવાનું પાપ કેટલું જબરું ? એમ એ મરીચિને દીર્ઘકાળ સંસારમાં ભમાવે, અસંખ્ય વર્ષો સુધી જૈનધર્મથી વંચિત રાખે, જૈન ધર્મનું દર્શન ન થવા દે, ત્યારે એ ઉત્સૂત્ર પાપ કેટલું જોરદાર ? 'પાપ નહિ કોઈ ઉત્સૂત્રભાષણ જિસ્યો.' એટલે જબરામાં જબરું પાપ ઉત્સૂત્ર, આ એમ જ થોડું લખ્યું છે ? દુરાચારાદિ પાપ કરતાં પણ જિનવચનને ઓળવવાનાં પાપમાં ચિત્ત ઘણું સંકિલ્ષ થાય છે. પેલામાં તો હજીય કદાચ મનને ડંખતું હોય કે, 'આ બહુ ખોટું થઈ રહ્યું છે ! ભગવાને સદાચાર ફરમાવ્યો અને હું આ શું કરી રહ્યો છું ?' આવા જિનવચનનો મન પર ભાર તો રાખ્યો, પરંતુ ઉત્સૂત્રભાષણમાં તો એ જ ઉડાવવાનું થાય છે, ચિત્ત જિનવચનની સામે બળવો કરે છે, અને જિનવચનનો સામનો એટલે જિનનો, જિનના જ્ઞાનનો અને જિનની શક્તિનો સામનો ! એટલે એ કેટલો બધો ભયંકર નીવડે ?

જિનવચન પ્રેમીની ફરજ :-

એટલા જ માટે કહેવાય છે કે આત્મચિંતામાં માથે જિનવચનનું પાકું બંધન જોઈએ; એવું બંધન, કે બીજી ગમે તેટલી પોતાની બુદ્ધિ

શક્તિ, તર્ક શક્તિ ને સ્ફુરણા શક્તિ વગેરે હોય, છતાં એક વસ્તુ ચોક્કસ રાખવાની કે મારે જિનવચનની સીમા બહાર નહિ જવાનું. જિનવચન એટલે જિનવચન. ક્યાં એ અનંત જ્ઞાનીઓની નજરે જોયેલી વસ્તુ, અને ક્યાં મારે માત્ર કલ્પનાના ઘોડા દોડાવવાની વાત ! મોટા ગણધર ભગવંતો અને ચૌદ પૂર્વો જેવું કંઠસ્થ રાખી શકવાની મહાશક્તિ ધરાવનાર અથવા અદ્ભુત વિદ્વતાવાળા આચાર્ય મહારાજો પણ જો જિનવચનને બરાબર વળગીને રહે છે. પૂર્વાચાર્યોના મતમાં ભેદ દેખાય તો 'તત્ત્વં કેવલિગમ્યં' કરે છે. તો પછી હું કોણ માત્ર ? જિનવચનથી, શાસ્ત્ર અક્ષરથી એક દોરાપુર આઘા જવાય નહિ !

આપણા મનના માલિક કોણ ?

આ વિચારણામાં શું કર્યું ? જિનવચનની પરંત્રતા સ્વીકારી લીધી, વચનના કહેનાર જિનેન્દ્રદેવની આધીનતા માથે ધરી લીધી. બહુ મઝા છે આમાં. 'હું તો જિનવચનને બંધાયેલો; જિનેશ્વર ભગવાન મારા મનના માલિક.' આ ભાવના વારંવાર કરવામાં આવે, હૃદયના તાર ઝણઝણે એ રીતે કરાય, અંતરમાં એમ ભાસ્યા કરે કે 'જિનવચન સિવાયના બંધનમાં શો માલ છે ? નાથ આરિહંતને છોડીને બીજા કયા માલિક મારું અજવાળી શકે એમ છે ? બીજાં બંધન અને માલિક તો પોકળ, ભવમાં ભટકતા રાખે એવા; ત્યારે જિનવચનનાં બંધન અને જિનેન્દ્રદેવ માલિક તો આ ભીમ ભવસાગરથી પાર કરનારા !

વિષયના આવેશ કેમ તૂટે ! :- એમ દિલના દર્દ સાથે જિનવચનની ભાવના કરાય તો આત્મા ઉલ્લસિત થાય છે, મન ફોરું બને છે, અને વિષય-કષાયના આવેશ ઓછા થઈ જાય છે, કેમ કે જિનેશ્વર ભગવાનનું જીવન અને એમનાં વચન વિષય-કષાયને શત્રુ તરીકે ઓળખાવે છે. તો શત્રુનો આગ્રહ કેમ રખાય ? એનો આગ્રહ હોય છે માટે આવેશ ચઢી આવે છે. 'મારે તો અમુક પ્રકારનું સ્વાદવાળું જ ભોજન જોઈએ' એવો આગ્રહ હોય તો ત્યાં એ મળતાં એના પર આસક્તિનો આવેશ રહે છે. 'કપડાં અમુક ફેશનનાં જ જોઈએ' એવા આગ્રહ પર એ ઠઠારો

મળતાં આવેશવાળી આસક્તિ થાય છે. જો આગ્રહ ન હોય તો આસક્તિ થઈ જવા છતાં આવેશ નથી રહેતો; મન સમજે છે કે આ આસક્તિ ખોટી છે, નકામી છે, એમાં મારી નબળાઈ છે, મોટા ચક્રવર્તી કે દેવતાઓના ઠઠારા આગળ આની શી વિસાત છે કે એના પર લહેવાઈ જઈ આસક્તિ કરવી ?' આ સમજ હોવાથી અવસરે કદાચ એ ન મળ્યું, યા એમાં કાંઈ ખામી ઊભી થઈ, તો એવી આકુળતા-વ્યાકુળતા નહિ થાય. ત્યારે આવેશ તો એવી ચીજ છે કે એની આગળ-પાછળ દશા જ જુદી જાતની હોય છે. વ્યાકુળતા એની પૂર્વે અને પછી જડાયેલી રહે છે.

કષાયના આવેશમાં વધુ :- જિનવચનનાં બંધન નહિ, તો જેવી આ વિષયના આવેશમાં દશા, એવી કષાયના આવેશમાં. બલકે કહો કે કદાચ એથી પણ વધુ ભયંકર દશા ! જીવ સંસારી છે, રાગ-દ્વેષ થઈ જાય, ગર્વ-ગુસ્સો, મદ-માન-માયા-લોભ આવી જાય, પરંતુ એનો આવેશ હશે તો એ કષાયો રસપૂર્વક કરાશે ને એને વાજબી ઠરાવવાનું મન થશે. આવું હોય પછી પ્રસંગે પ્રસંગે એ કર્યા વિના કેમ રહેવાશે ? બીજાના સામે ન જોતા, જાત સામે જોજો કે ખાલી કષાય છે કે એનો આગ્રહ-આવેશ પણ છે ? કષાય કરવો પડે ત્યાં ભડક લાગે છે ? અભિમાન ઊછળી આવે કે રાગ-મમતા-તૃષ્ણા ઝળકી ઊઠે, ત્યાં ચોંકી ઊઠવાનું બને છે ખરું કે 'અરે ! આ ક્યાં ચાલ્યો ? આમાં મારા આત્મા પર, કપડાં પર કાજળ પડે એની જેમ, કેવી મલિનતા થાય ? અનાદિથી તો મેલો દાટ થઈને આવ્યો છું, હવે અહીં મેલ ઉતારી નિર્મળ થવાનો ભવ અને સામગ્રી મળી તોય પાછો રાગ દ્વેષ-મદ-તૃષ્ણા કરી મેલ વધારવાનો ? આવી ચોંકામણ થવી જોઈએ. એ થાય તો કષાયનાં ગાત્ર ઢીલાં પડી જાય; કષાય કરવા પહેલાં હોંશ ન હોય, પછી હોશિયારી ન મનાય. મનને થાય કે 'એવી હોંશ-હોશિયારી તો જંગલના વાઘ-વરુને કે રાક્ષસ-પિશાચને છાજે, મને નહિ.'

જિનવચનના બંધનમાં શું શું આવે ? :-

જિનવચનનું બંધન માથે ધર્યું; બીજું ગમે તે થાઓ પરંતુ મારા નાથના વચનની મારા દિલમાં રહેલી શ્રદ્ધાને જરાય ટક્કર ન લાગવી જોઈએ. એવું કાંઈ ન વિચારું, ન બોલું, કે ન આચરું જે જિનના વચનના વિરોધમાં જતું હોય, જે જ્ઞાનીઓએ બાંધેલી મર્યાદા, બતાવેલી પદાર્થવ્યવસ્થા; અને ઉપદેશેલા માર્ગ તથા અપેક્ષાઓને પ્રતિકૂલ હોય, એનો અપલાપ-ઈન્કાર કરનારું હોય, એ તો જોઈએ જ નહિ.' આવી રૂઢ જવાબદારી માથે ધરી, ક્રિયામાં ઉતારી, એ એનું બંધન સ્વીકાર્યું અને અદા કર્યું ગણાય. ત્યારે અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે,

પ્ર.-શું શ્રાવક પૃથ્વીકાયાદિ જીવોના આરંભ-સમારંભ અને પરિગ્રહ કરશે તે જિનવચને પાપનાં કારણ અને ત્યાજ્ય નથી કહ્યા ? તો એ કયું જાય ત્યાં જિનવચનને માથે ધરવાનું ક્યાં રહ્યું !

શક્તિ અને પરિસ્થિતિ મુજબ આજ્ઞાપાલન :-

ઉ.-આ પ્રશ્નનું સમાધાન એ છે કે જિનવચન માથે ધરવાની વસ્તુ કાંઈ માત્ર એક ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની જ હોય છે એવું નથી. એને સાંગોપાંગ આચરાય એ તો ઊંચી વચનબદ્ધતા છે. પણ એની નીચેની સ્થિતિમાં જિનવચનનો જ એક પક્ષપાત એ પણ એનું બંધન છે. સંપૂર્ણ આચરણ તો તાકાતના અભાવે ન પણ બની શકે. ભગવાને કાંઈ એવું નથી કહ્યું કે 'શક્તિ ન હોય તો પણ ઊંચી ઊંચી ધર્મસાધના કરો જ, ગમે તે પરિસ્થિતિમાંય આચરો જ.' પ્રભુએ તો પોતાની શક્તિ અને પરિસ્થિતિને ઉચિત એવી સાધનાઓ ફરમાવી છે.

શક્તિનું ઉલ્લંઘન કરવા જાય તો પેલી કહેવત જેવું થાય, 'લાંબા વાંસે ટૂંકો જાય, મરે નહિ તો માંદો થાય' ! અર્થાત્ ગજા બહારનું કરવા જાય, તો મન બગડે, સમાધિ જાય, ચિત્તની-સ્વસ્થતા લોપાય, ઓલામાંથી ચૂલામાં પડવા જેવું થાય.

એમ પરિસ્થિતિને અનુચિત કરવા જાય તો ધર્મની નિંદા-લઘુતા થાય. ત્યારે સ્થાનને ઉચિત ભૂલવા જતાં આંતરિક ધર્મ ભાવનાને

ટક્કર લાગે. દા.ત. ગૃહસ્થપણામાં છે, અને વેપાર ધંધો ષટ્કાય જીવની સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ વિરાધનાભર્યો છે. માટે એ ન કરતાં સામાયિક કરતો બેસી રહે, અને પછી આ આજીવિકા માટે ભીખ માગે તો એ પોતાના સ્થાનને અનુચિત ગણાય. લોક ટીકા કરે 'લ્યો જુઓ આમનો ધર્મ ! મફતિયું માગીને ખાવું છે !' એ ધર્મની લઘુતા થઈ ગણાય. એમ શક્તિ નથી અને મોટી તપસ્યા લગાવી છે, તો પછી ઢીલો પડતાં મનમાં લોચા વાળશે, આકુળવ્યાકુળ થશે. આ મન બગાડ્યું કહેવાય. એમ સાધર્મિકનો સંયોગ છે ત્યાં વિચારવા બેસે કે એના માટે ચૂલો-ઓલો કરવામાં પાપ લાગશે, માટે મૌન રહો. ભોજનની વિનંતી નથી કરવી ! તો પોતે કંઈ સાધુ નથી, ગૃહસ્થ છે, છતાં સાધર્મિક ભક્તિનું કાર્ય ઉવેખ્યું એમાં મન બગાડ્યું કહેવાય, દર્શનાચાર ગુમાવ્યો.

ધર્મની નિશાળના વર્ગો :-

પ્રભુનાં વચન હિંસા-અહિંસા, સાવધ-નિરવધ, વગેરેનો ભેદ સમજાવી એક ત્યાજ્ય, બીજું આદરણીય બતાવે છે. છતાં સાથે કક્ષા મુજબનો ધર્મ ફરમાવે છે. અનાદિના પાપના અભ્યાસી જીવને ધર્મ માર્ગે ચઢવામાં અનેક કક્ષા વટાવવી પડે છે. ધર્મની નિશાળનાં અનેક ધોરણ છે. કોઈ પહેલા ધોરણમાં હોય, કોઈ પાંચમામાં હોય. બધાય જીવો ધર્મમાર્ગમાં આવતાં એકદમ જ સૌથી ઊંચી કક્ષામાં નથી આવી જતા, ધીમે ધીમે આગળ વધે છે. એ હિંસાબે એની કક્ષાને અનુસાર ધર્મસાધના શાસ્ત્રે કહી છે. એમાં એવું ય બને કે એક સાધના ઉપરની કક્ષાવાળા માટે ધર્મરૂપ ન હોય, એ નીચેની કક્ષાએ રહેલા માટે કર્તવ્ય ધર્મ તરીકે હોય, દા.ત. અરિહંતની દ્રવ્ય-પૂજા સાધુ માટે કર્તવ્ય નહિ, પરંતુ શ્રાવકપણે અવશ્ય કરણીય ધર્મ. કેમ કે પોતાની કક્ષામાં એ જ રીતે આગળ વધી શકે. નહિતર તો બીજા આરંભ-સમારંભ કરતો હોય અને દ્રવ્યપૂજામાં આરંભ છે, પુષ્પના જીવને કિલામણા થાય, એમ માની એ ન કરે એ અનુચિત ગણાય, એમાં પ્રભુ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા

ગુમાવે ! ચિત્ત વિશુદ્ધિનું મહાન સાધન એળે જાય !

આરંભ-સમારંભ છતાં લાભની દૃષ્ટિ :- ઘરકામ આવ્યું ત્યાં કહે છે, 'એ તો આરંભ-સમારંભ કરવા પડે.' અને જિનભક્તિ, સાધર્મિક ભક્તિની વાત આવી ત્યાં કહે છે 'એ ન કરાય.' આ કેવો ન્યાય ? તો પછી ઊંચો શી રીતે આવીશ ? એ કરીને પણ લક્ષ્મીની મૂર્છા ઉતારવાની છે, કૃતજ્ઞતા બજાવવાની છે, હૈયાના ધર્મપ્રેમને સક્રિય કરવાનો છે, ગુણની સક્રિય અનુમોદના-હર્ષ વ્યક્ત કરવાના છે. એ બધું, ભક્તિ ટાળીને, શી રીતે કમાવાનો ? તારી કક્ષા જ એવી છે કે એમાં એ રીતે ઊંચા અવાય, ધર્મ પરિણામની વૃદ્ધિ થાય, નહિતર તો મોહ-મૂર્છા વગેરે અકબંધ રહી જાય. બાળકની કક્ષા જ એવી છે કે વગર સમજયે પણ ગોખીને ઊંચો આવે. ત્યાં જો દલીલ કરવા જાય કે 'સમજ્યા વિના ગોખેલું શું કામનું ? હું તો સમજ પડ્યા પછી ગોખીશ' તો આગળ વધી શકે ? આગળ નહિ ઠોઠ રહી જાય.

તેરાપંથી, સોનગઢપંથી વગેરે કક્ષા મુજબની ધર્મમર્યાદાને...સમજતા નથી, એટલે બિચારા ખરેખર ધર્મ પરિણામથી વંચિત રહી જાય છે. બાવાના બેય બગડે છે. (૧) ગૃહસ્થપણે રહી સદાચારોનું સહર્ષ પાલન કરી શકત તે ગયું, અને (૨) બાવો બન્યા પછી હવે ચિત્ત ઠેકાણે રહેતું નથી. તેથી વલખાં મારે છે, અનેક કુવિચારોમાં અટવાયા કરે છે. અને એય કેટલું ચાલે ? એનો ધસારો વધી જતાં કાયાથી ય આડુંઆવળું કરે છે, તેમ પાછો એના પર કોઈ ખેદ-ઘૃણા અનુભવતો નથી. ઊલટું 'સર્વ બ્રહ્મમય' કરી મસ્તી અનુભવે છે. આમ આત્મિક દૃષ્ટિએ જોતાં બાવાના બેય બગડે છે. એવી દશા આ પ્રભુ પૂજા-દયા દાનમાં હિસા અને અધર્મ માનનાર તેરાપંથી, તથા ધર્મ ક્રિયામાં મિથ્યાત્વ માનનાર સોનગઢ પંથીની થાય છે. એમને બિચારાને એ ખબર નથી કે ધર્મ એ કક્ષા મુજબનો હોય છે. ને ભિન્ન ભિન્ન કક્ષા જ એવી છે કે એમાં એક જ રીતનો વિકાસ માર્ગ ન હોય. નિશાળમાં જુવો, એક ઈતિહાસ પણ ઉપર ઉપરના વર્ગમાં જુદી જુદી

રીતે ભણાવે છે. કક્ષાનુસાર આરાધના કરે તો જીવ આગળ વધી શકે, નહિતર નીચે ય પટકાઈ જાય.

આ ઉપરથી એ સમજવાનું છે કે જિનવચન કક્ષાનુસાર ધર્મ સાધનાનો ઉપદેશ કરે છે. તેથી ગૃહસ્થ કાંઈ ઉપરની કક્ષાની ધર્મ સાધના ન કરી તેથી એ જિનવચનને ઓળંગનારો ન કહેવાય. ઉપરની સાધના ન કરે એટલું જ નહિ કિંતુ પોતાની કક્ષાની ધર્મસાધના કદાચ ન બજાવી શકે, છતાં જો 'એ જ કર્તવ્ય છે, કિંતુ પાપ એ કર્તવ્ય નહિ' તેમજ એ ધર્મસાધના કરીને પણ ઉપરની કક્ષાની ધર્મ સાધનાએ જવાનું છે, એ જ કર્તવ્ય છે. એવી જિનવચન પર અથાગ શ્રદ્ધા ધરે અને કર્તવ્ય ન બની શકવાના પર તથા થઈ જતા પાપ પર ખેદ ધરે તો પણ તે જિનવચનને માથે ધરનારો કહેવાય, જિનવચનનાં બંધન સ્વીકારનારો ગણાય.

આ વસ્તુ વ્યવહારમાં દેખો દા.ત. બાપનો આદેશ છે કે 'આપણે એવી આવક નથી, માટે ખર્ચ ઓછો રાખવો.' હવે દીકરો માંદો પડ્યો, અને ઉપચાર માટે સારા વૈદ્યની દવા વગેરે લેવું પડે છે, ત્યાં ખર્ચ વધુ થાય છે, તો શું એ બાપના આદેશને બંધાયેલ રહ્યો કે ઓળંગનારો ? ઉલ્લંઘન કરનારો નહિ ગણાય; કેમ કે એના સંયોગ એવા છે કે એ ખર્ચ કરવો પડે.

જિનવચન-સ્વીકારવામાં પાપ ઓછામાં ઓછું :-

એમ અહીં પણ પ્રારંભની અવસ્થાવાળા જીવને મોહનો મંદવાડ છે, તેથી આરંભ વિષય પરિગ્રહના એ પાપ થઈ જાય છે; તો એટલા માત્રથી એ જિનવચનને ઉત્થાપનારો નહિ ગણાય, અલબત્ત એના દિલમાં બેઠેલું જોઈએ, કે

આ આરંભ-વિષય-પરિગ્રહ એ બધાં પાપ છે, એવાં પાપોથી ભર્યો ઘરવાસ એ ફાંસલો છે. આત્માનો મોક્ષ કરવો હોય તો ઘરવાસ ત્યજી સર્વથા પાપરહિત સાધુ જીવન જીવવું એ જ એક ઉપાય છે. એ ન બની શકે ત્યાં સુધી પણ એની તરફ જવાના ઉદ્યમ તરીકે પાપમાં

ઓછાશ કરવી પડે અને થઈ જતાં પાપનો પક્ષપાત નહિ પણ અરુચિ-
 ઘૃણા જોઈએ. જિનવચનની બલિહારી છે. એણે આ પાપો અને
 ઘરવાસની સાચી ઓળખાણ કરાવી. છૂટવાના માર્ગ બતાવ્યા !'
 ઓછામાં ઓછું, આવી અંતરમાં જાગૃતિ હોવી જોઈએ. તો એ જિનવચન
 સ્વીકાર્યું કહેવાય. પછી ત્યાં એ ભય નથી કે 'તો પછી એ રંગરાગ
 ખેલતો રહેશે !' ના, જિનવચન સ્વીકારનાર તો પાપ પ્રત્યે તિરસ્કારવાળો
 હોય છે, તેથી પાપમાં નિરાંત કરીને બેસી રહેનારો હોય નહિ. એને
 તો અવરનવર ચળવળાટ થતો હોય, નિષ્પાપ જીવન માટે એ તલસતો
 હોય, જિને કહેલાં તત્ત્વોની અખૂટ શ્રદ્ધા છે, હેય-ઉપાદેયના વિવેકવાળો
 હોય. 'હેય એટલે ત્યાજ્ય એવા આશ્રવોનો ત્યાગ કરી, ઉપાદેય એટલે
 કે આદરણીય સંવર માર્ગને અપનાવી, જિનેશ્વર દેવને ઊંચું જીવન
 સમર્પણ કેમ કરું,' એ ઝંખતો હોય. આવો આત્મા વિષયોના રંગરાગમાં
 નિરાંત શેનો અનુભવે ? આંધળો કેમ બને ?

ત્રણ આવેશ પર આપમતિ :-

આત્મચિંતા જાગ્યા પછી તો આત્માના શત્રુભૂત વિષય-કષાયોને
 એ જ રીતે ઓળખે નવાજે; અને આગળ વધી જિનશાસન પ્રાપ્ત કરવા
 મહાભાગ્યશાળી બન્યો હોય તો તરણતારણ જિનવચનને પરમ
 કલ્યાણકારી તરીકે સ્વીકારે ત્યાં એનું બંધન માથે ધર્યા પછી
 આપમતિપણાને દેશવટો દેવાઈ જાય. મનને થયા કરે 'હું અભૂજ શું
 જાણું, શું સમજું ? એ તો વીતરાગ-સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું તે જ સાચું
 તે જ મારે ગ્રાહ્ય, માન્ય અને આદરણીય. મારી ચામડાની આંખે
 દેખીને કલ્યાતી મતિના ભરોસા નહિ; ભરોસા તો વીતરાગનાં વચનના'
 આમ જિનવચનને જ બહુ માને, અને વિષય, કષાય કે અજ્ઞાનના
 આવેશ પર ઘડાતી-સર્જતી પોતાની મતિને તુચ્છ લેખે. આપમતિ આ
 ત્રણ પૈકી કોઈ ને કોઈ આવેશ પર ઘડાય છે.

મોક્ષ માર્ગની આરાધના જિનવચનનાં બહુમાન અને આપમતિની
 અવગણનાથી શરૂ થાય છે. આત્મચિંતા અહીંથી ખરો આકાર લે છે.

આર્ય દેશના બીજા આત્મવાદી અને મોક્ષવાદી ધર્મમાં અવાય ત્યારે
 પાપનો ભય અને ધર્મબુદ્ધિ જાગી શકે છે, તેમજ તે આત્મચિંતાના
 પાયા ઉપર પણ ઊભા થઈ શકે છે, કિન્તુ સર્વજ્ઞનું આલંબન હજી
 મળ્યું નથી, એમનાં જીવ અને જગતના યથાર્થ સ્વરૂપને કહેનારાં વચન
 નથી મળ્યાં, એટલે વાસ્તવિક આત્માની ચિંતા આવી નહિ ગણાય.
 આનું કારણ જુઓ.

વીતરાગ-સર્વજ્ઞ ભગવાનને આત્મા જો બંધાયેલો નથી, તેમજ
 સર્વજ્ઞ વચનને બુદ્ધિ જો બંધાયેલી નથી, તો કાં આત્મા સ્વચ્છંદ છે,
 અને બુદ્ધિ સ્વૈચ્છિક છે. માત્ર જાત પર નિર્ભર છે. અથવા કોઈ
 અજ્ઞાની અને એનાં વચનને પનારે પડી છે. એટલે એ નિર્ભય નથી;
 સાચા માર્ગે નથી. આપમતિ, અધૂરીમતિ, અવળીમતિ એ ભયસ્થાન
 છે; એના પર શો ભરોસો મૂકી શકાય ?

એક જ વેદ પર ફાંટા ઘણા :-

અસર્વજ્ઞનાં દર્શનમાં પદાર્થ નિરૂપણ ઘણું અધૂરું અને એકાંગી
 છે, તેમજ જે છે તે કલ્પનાના પાયા પર છે; મૂળમાં પ્રત્યક્ષથી
 તત્ત્વદર્શન નથી. એટલે અધૂરું ને વિપરીત હોય એમાં નવાઈ નથી.
 આત્મા વગેરે પ્રત્યક્ષ ન હોય તો સૂક્ષ્મતાથી શું કહી શકે ? મિથ્યાદર્શનનાં
 અધૂરાં અને વિપરીત તત્ત્વ પકડ્યા પછી ખૂબી એ થાય છે કે સાધકની
 જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થતી નથી, તેમ સ્પષ્ટ ખુલાસો નથી થતો, કેઈ વાંધા
 અને અધૂરાશ દેખાય છે એટલે પછી પોતે એમાંથી રસ્તો કાઢવા
 મનમાન્યા તર્ક ચલાવી વિસ્તાર કરવા મથે છે. પરિણામ એ આવે છે
 કે એક જ શાસ્ત્રને માનનારામાં કેટલાય ભેદ અને ફાંટા પડે છે.
 દાખલા તરીકે જુઓ કે વેદશાસ્ત્ર એ જ, પણ એને માનનારામાં
 વેદાન્તી, મીમાંસક, નૈયાયિક, વૈશેષિક વગેરે કેટલાય ભેદ છે. પાછા
 એ સિદ્ધાન્તો બાંધવામાં સામસામા આવીને ઊભા રહે છે. વેદાન્તી કહે
 છે આત્મા એક જ છે, ન્યાયવાળો કહે છે અનેક છે. મીમાંસક
 ક્રિયાકાંડ ને જ મુખ્ય કહે છે, ત્યારે ન્યાય-વૈશેષિક તત્ત્વજ્ઞાનની જ

મહત્તા માને છે.

જુદાં જુદાં દર્શનોનું કારણ :-

એ જ વેદશાસ્ત્રને માનનારા છતાં એમનાં તત્ત્વ, સિદ્ધાન્ત, અને આરાધના માર્ગમાં કેટકેટલા ભેદ પડે છે. કેવું નાટક ! શાથી આમ ? કહો, વેદશાસ્ત્ર સર્વજ્ઞકથિત નથી, એટલે અધુરું, અસ્પષ્ટ અને વિસંવાદી દર્શન કરાવે છે. પછી એને અનુસરનારને તર્ક અને કલ્પનાનો આશરો લેવો પડે છે. કહે છે ને કે મૂંઝે મૂંઝે મતિર્ભિન્ના-પોતપોતાની મગજશક્તિ, વલણ, અભિપ્રાય વગેરેના આધારે તર્ક અને કલ્પના કરવાનું બનવાનું અને જગતમાં કુતર્ક ઘણા, કુકલ્પના ઘણી, એટલે જુદા જુદા નિર્ણય બાંધવાનું થાય એ સહજ છે; પરસ્પર વિરોધમાં ઊભા રહેવાનું થાય એ સ્વાભાવિક છે. એમ કલ્પનાના જોર પર જુદાં જુદાં દર્શન, ઈષ્ટદેવ અને ધર્મો ઊભા થાય છે.

વેદશાસ્ત્ર એનું એ માનવા છતાં પરસ્પર વિરોધમાં ઊભા રહેવાનું કારણ શું ? આ, કે એ શાસ્ત્રોના કહેનાર સર્વજ્ઞ નથી, તેથી આપમતિએ તર્ક-કલ્પના કરી ચાલવું પડે છે. પોતાની જાતને માનશે કે 'હું વેદનો અનુયાયી છું. વેદ કહે એ જ પ્રમાણ,' પરંતુ ખરી રીતે તો આપમતિનો અનુયાયી બને છે. એક જગ્યાએ જો સીધેસીધું માન્યું કે 'બ્રહ્મસત્યં જગન્મિથ્યા,' પછી આગળ આવ્યું કે 'પૃથ્વી દેવતા, આપો દેવતા,' તો ત્યાં સ્વમતિએ કલ્પ્યું કે આ ઔપચારિક વાત છે, કેમ કે જ્યારે એક શુદ્ધ આત્મા એ જ તત્ત્વ છે ત્યારે પૃથ્વી, પાણી વગેરે તાત્ત્વિક હોઈ શકે નહિ ! ત્યારે બીજો કહે છે કે 'પૃથ્વી વગેરે તો પ્રત્યક્ષસિદ્ધ સાચાં તત્ત્વ છે, કલ્પનામાત્ર નથી, એટલે 'જગન્ મિથ્યા' નો અર્થ એ કે આ લલચાવનારા જગત પર ભરોસો મૂકવા જેવો નથી.'

મિથ્યામાર્ગને મૂળ આપમતિ કેમ ? :-

આમ બેય જણે સામસામી દિશામાં ઊભવાનું કર્યું, એ કેવીક વિટંબણા ? પણ એ શાથી ? સ્વમતિએ ચાલવાનું કર્યું માટે. પાયામાં એ ન જોયું કે 'જરા ઊભા રહો, આ શાસ્ત્રના કહેનારા કોણ છે ?

પુરુષ વિશ્વાસે વચન વિશ્વાસ, એવું જગતમાં દેખાય છે. તો અહીં એવા વક્તા પુરુષ જાણવા ન મળે તો આગળ કેમ ચલાય ? ગમે તેનાં કહેલાં શાસ્ત્રના આધારે કેમ રહેવાય ?' પણ ના, આ કાંઈ જોયું નહિ, મનને બેહું કે આ શાસ્ત્ર સાચું છે એટલે એને અપનાવી લીધું. એનો અર્થ જ એ કે મૂળમાં આપમતિએ ચાલ્યો પછી તો આગળ ઉપર એ શાસ્ત્રના પરસ્પર વિરોધી કે વસ્તુસ્થિતિ સાથે વિસંવાદી વચન મળ્યાં તો આપમતિએ એની ઘટના કરી અને આપમતિના આધાર પર તત્ત્વવ્યવસ્થા, સિદ્ધાન્ત વ્યવસ્થા અને સાધના માર્ગની વ્યવસ્થા ગોઠવી, પછી ભલે એમાં શાસ્ત્ર વચનને મરોડવા પડ્યા, મચડવા પડ્યા ! એટલે કહી શકાય કે મિથ્યાશાસ્ત્રના અનુયાયી બનવા છતાં મૂળ આપમતિ જ કામ કરી રહી છે, અને અજ્ઞાનીની આપમતિ ક્યાંથી સીધે રસ્તે લઈ જાય ?

જૈનશાસને જ આપમતિ ટાળવા પર ભાર મૂક્યો છે :-

જૈનદર્શન અને ઈતર દર્શનોમાં આ એક ફરક પડે છે કે અહીં સર્વજ્ઞની મતિ અર્થાત્ મતને અનુસારે ચાલવાનું બને છે, ત્યારે ઈતર દર્શનોમાં સ્વમતિએ હંકારવાનું થાય છે. એટલે મૂળમાં જ વાંધો ! એક માત્ર જૈન દર્શનમાં જ સમ્યગ્દર્શનને મોક્ષમાર્ગનો પાયો કહ્યો છે, સમ્યગ્દર્શન એટલે સર્વજ્ઞનાં વચનની વફાદારી, જિનવચનને બંધાયેલા રહેવું, આપમતિ બાજુએ મૂકવી. આ વસ્તુ પાયામાં જરૂરી હોવાનું જૈનધર્મ જ કહે છે. બાકી કોઈ દર્શનમાં સમ્યગ્દર્શનને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો નથી. ત્યાં તો તત્ત્વજ્ઞાનને મહત્ત્વ આપ્યું. ક્રિયા, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, તપસ્યા વગેરે વગેરે સાધન માન્યાં, પરંતુ સમ્યગ્દર્શન નહિ. 'વેદાઃ પ્રમાણમ્' વેદશાસ્ત્ર એ પ્રમાણભૂત છે એમ કહે ખરા પરંતુ એના અર્થ કરતી વખતે અને માર્ગ નક્કી કરવા ટાણે તર્ક અને કલ્પના પર અર્થાત્ સ્વમતિ-સ્વાભિપ્રાય પર દોડવાનું બને છે.

આપમતિ એ સંસારનું મૂળ કારણ છે :-

આનું પરિણામ શું આવે ? એ જ કે સંસારી જીવ અનાદિકાળથી

મિથ્યા આપમતિ પર ચાલી ચાલીને તો આંધળાની જેમ આ સંસારરૂપી અટવીમાં આચડતો રહ્યો છે, ને હવે ધર્મના નામ પર પણ આપમતિએ ચાલવાનું કરવાથી એ જ ભવાટવીમાં ભટકતા રહેવાનું થાય છે. અજ્ઞાની અને આંધળો બે બરાબર. માત્ર આંધળાને આંખે દેખાય એવી ચીજ ન દેખાય, ત્યારે અજ્ઞાનીને જ્ઞાનીઓના જ્ઞાને દેખાતી વસ્તુ, અતીન્દ્રિય વસ્તુ નથી દેખાતી. હવે જો એ કોઈ દેખતાનું આલંબન ન પકડે તો દાવાનળ લાગેલા વનવગડાની વચ્ચે આંધળાની જેમ સળગી જ મરે કે બીજું કાંઈ ? એ તો જ્યાં સુધી પોતે પૂરો દેખતો નથી થયો ત્યાં સુધી કોઈ સારાં દેખનારના હાથમાં દોરી સોંપે, એના કહ્યા પ્રમાણે ચાલે, તો જ બચી શકે.

માટે જૈનધર્મ પહેલું આ કરવાનું કહે છે,

કે સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરો. જગતના ગૂઢ ભાવો સર્વજ્ઞ ભગવાન જ સંપૂર્ણપણે પ્રત્યક્ષ જુએ છે, તો ‘એ કહે એ જ પ્રમાણ, એ જ સાચું અને શંકા વિનાનું’ એવી દૃઢ શ્રદ્ધા પહેલી ઊભી કરો. સર્વજ્ઞના વચનને બંધાયેલા રહો, એનાં પાકાં બંધન માથે ધરો, પછી શક્તિ પ્રમાણે એમણે કહેલા દયા-દાન, વ્રત-નિયમ, જ્ઞાન-ધ્યાન-ક્રિયા વગેરે આચરો. જો પાયામાં સર્વજ્ઞવચનની વફાદારી, વચનનાં બંધન માથે નહિ ધર્યાં હોય તો ગોઝારી આપમતિ ઊભી રહેશે, આપમતિની દખલ દયા, દાન વગેરે ધર્મક્રિયામાં પણ આવશે. અને ધર્મની મહેનત માથે પડશે.

ધર્મક્રિયામાં આપમતિની દખલ :-

તમે કદાચ પૂછશો કે એવું કેમ ? ઉત્તર એ છે કે આપમતિનાં અપલક્ષણ એવાં છે. અજ્ઞાનતાને લીધે પૂરી ખબર છે નહિ, અને જિનવચનનું બંધન માથે રાખ્યું નથી, એટલે દયા-દાન વગેરે ધર્મના આચારો મનમાની રીતે થશે. ‘તો ભલે થાય, પણ થશે તો દયા દાન જ ને ?’ એમ નહિ કહેતા, કેમ કે વિવેક નહિ હોવાથી કદાચ દયાને નામે હિંસા કરશે, અને દાનના નામે પાપનાં પોષણ કરશે. ઈતરોમાં જુઓ ગાયનાં દાન કરે છે એ શું છે ? ગાયને તો ગુલામી જ ને ?

અથવા બિલાડીને પાળી દયાથી દૂધ પાય એનું પરિણામ ઉંદરની હિંસામાં જ ને ?

પણ ઈતરની શી વાત કરો ? અહીં પણ આપમતિથી પૂજા-સામાયિક કરે એમાંય કઈ દશા ? મન ફાવે એ રીતે એ થવાનું એમાં પાપ વિચારો પણ કોઈ જ ડર વિના ચાલવાનો સંભવ. એમ એવું પણ બને કે સામાયિકમાં ભળતું જ પુસ્તક વાંચશે કે ભળતી જ વાતોચીતો યા પાપના આદેશ કરશે ! એવું દેરાસરમાં પેઠા પછી પણ પાપની વાતોમાં પડવાનો સંભવ. તાત્પર્ય, જો વચનનાં બંધન નથી તો આપમતિએ ધર્મના ઘરમાં વિરાધના, આશાતના કે પાપવૃત્તિ ચાલવા સંભવ ઘણો.

આપમતિનાં યથેચ્છ જજમેન્ટ :-

આપમતિની અવળગંડાઈ જો ધર્મક્રિયામાં ચાલતી રહે તો સાંસારિક જીવનમાં પૂછવાનું શું ? આજે દેખાય છે ને કે ધર્મના બોરનું બીટ ક્યાં છે એ ખબર નથી છતાં સીધા જજમેન્ટ ફાડ્યા કરે છે કે ‘ફલાણું તો આમ જ છે. શાસ્ત્રમાં આમ લખ્યું છે.’ ત્યાં એને ઉત્સૂત્રભાષણના મહાપાપનો ડર છે ? દેવ-ગુરુનો અનાદર, અવગણના થઈ જવાનો કોઈ ભય ખરો ? બાકી આપમતિના દુરાગ્રહવાળાનાં વિચાર-વાણી-વર્તાવ લોકમાં પણ નિંદાય એવાં બને છે. કુટુંબમાં પણ એને સદ્ભાવ મળવો મુશ્કેલ બને છે. તેમ આપમતિમાં તણાયો વ્યાપારાદિમાં નુકસાનનો પણ ભોગ બને છે. એને સારાની સલાહ ખપતી નથી. એને તો પોતાની મર્યાદિત બુદ્ધિ પર નિર્ણય બાંધવા છે.

જિનશાસનમાં જિનાજ્ઞા : ગુર્વાધીનતાનું મહત્ત્વ :-

જીવનો મોટો દોષ આપમતિ-સ્વચ્છંદતા છે. હજી સામાન્ય રૂપની આત્મચિંતા ય જાગે, દાન પણ દેશે, શીલ પાળશે, વ્રતનિયમ, ત્યાગ, તપસ્યા બધું કરશે, પરંતુ આપમતિ છોડવી મુશ્કેલ પડે છે, જિનવચનને અક્ષરશઃ બંધાયેલા રહેવું ને જિનવચનાનુસારી ગુરુને આધીન રહેવું મુશ્કેલ પડે છે. સંસાર છોડી સાધુ બન્યા પછી પણ જીવને આ મોઘું

પડે છે માટે તો શાસ્ત્રે જિનાજ્ઞા અને ગુર્વાજ્ઞાને બંધાયેલા રહેવા પર ખૂબ ભાર મૂક્યો. એના ઉપદેશનાં પાનેપાનાં ભરેલાં છે. એની સ્ખલનાના મોટા દંડ બતાવેલા છે; અને એને બંધાયેલા ન રહેનારની ગમે તેવી બીજી કષ્ટમય તપસ્યા વગેરેને પણ કુલટા નારીના ઉપવાસ જેવી તુચ્છ અને આત્મવિટંબણા કહી છે.

વિચારવા જેવું છે કે આત્મચિંતા તો જાગી છે, આત્મહિત કરી શકે એવી તપસ્યા, વ્રત-નિયમ, શાસ્ત્ર-વ્યવસાય વગેરે પણ કરે છે. છતાં આત્મવિટંબણા થાય એ કેટલી કરુણાસ્થિતિ ! તે પણ આ એક જ કારણે કે જિનાજ્ઞા અને ગુર્વાજ્ઞાને બંધાયેલા રહેવું નથી. આમ તો કરવું છે બધું પણ આપમતિ પર, પોતાને ઠીક લાગે એ રીતે.

આપમતિ એ ક્ષેત્રરોગ છે.

જ્ઞાની ભગવંતો જાણે છે કે જીવમાં આ આપમતિનો ભયંકર રોગ છે, ક્ષેત્રરોગ છે, અર્થાત્ એક ખેતરમાં જેમ અનેક પાક થાય એમ આ આપમતિના રોગની ઉપર બીજા અનેક દોષ-દુષ્ટત્યો રૂપી રોગ ઊભા થાય છે. એવી અનંતાનંત કાળની આપમતિની પકડમાં ફસાયેલા જીવની આ ભવાટવીમાં ભારે દુર્દશા થતી જોઈને અને એની મૌલિક રોગ-રૂપતા પરખીને ‘ધમ્મો આણાણ પડિબદ્ધો’ ધર્મ જિનાજ્ઞા સાથે સંકળાયેલો છે એ પહેલું સૂત્ર બાંધ્યું. ધમ્મો અહિંસાએ પડિબદ્ધો, ધમ્મો તવસ્સ પડિબદ્ધો, એવું ન લખ્યું પણ આણાએ પડિબદ્ધો લખ્યું. એનું મહત્ત્વ સમજાય છે ? આ છે કે એથી આપમતિનો ક્ષેત્રરોગ ટાળો. પછી બીજા રોગ મટતાં વાર નહિ લાગે.

‘ઘટકુટ્યાં પ્રભાતમ્’ મિયાં ઠેરના ઠેર :-

ત્યારે જુઓ કે શું અનંતા કાળમાં કઠોર તપસ્યાઓ નથી કરી ? વનવાસ નથી સેવ્યાં ? શ્રાવક અને સાધુપણાની ક્રિયાઓ નથી કરી ? બધુંય કર્યું છે, પરંતુ મિયાં ઠેરના ઠેર ! ‘ઘટકુટ્યાં પ્રભાતમ્’ પુલ પરથી જવા માટે એક પૈસો ટેક્ષ આપવો પડે, માટે મિયાં ક્યાંય બીજે નદીમાંથી માર્ગ કાઢી લેવા ઊપડ્યા ! આખી રાત ભમ્યા, પરંતુ

ભમતાં ભમતાં પ્રભાતે જોયું તો પાછા ટેક્ષવાળાની નાકા પરની ઓરડી પાસે આવી ઊભા ! ચાલ્યા તો ઘણું પરંતુ અંતે ઠેરના ઠેર.

એમ, અહીં એક આપમતિ ન છોડી, જ્ઞાનીનાં બંધન ન સ્વીકાર્યાં, અને ત્યાગ, તપસ્યાઓ ઘણી કરી, દેવલોક પણ દેખ્યા, છતાં સરવાળે આજે પણ જીવ હજી એ જ ભવમાં ફસેલો છે એ હકીકત છે. એટલાં બધાં ધર્મકષ્ટ ઊઠાવ્યાં છતાં કેમ આમ ? એક પૈસાના બચાવ ખાતર યાની આપમતિ ન છોડવા પર. આપમતિ છોડી આજ્ઞા મુજબ વર્તવામાં કષ્ટ વધારે છે એવું નથી, કેમ કે જીવે ભૂતકાળમાં ભગીરથ કષ્ટો તો ઊઠાવેલા છે.

આપમતિનાં કારણ :-

પ્રશ્ન રહે કે ત્યારે આપમતિ કેમ છોડી નહિ ?

ઉત્તર એ છે કે એની પાછળ અહંત્વ, માનાકાંક્ષા, પૌદ્ગલિક સ્વાર્થલાલસા, અજ્ઞાન,...એવાં કારણ કામ કરતાં હોય છે.

(૧) અહંત્વના આકાર : આપમતિની પકડ :-

સંસારરૂપી ઈમારતના પાયામાં અહંત્વ એ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. અહંત્વ પાછળ માણસ મરી પડે છે.

‘મને આ ઠીક લાગે છે, અને તે જ બરાબર છે...’

‘હું ખોટો નથી.’ ‘હું એવી ભૂલ ન કરું’ ‘મને કેમ પૂછતા નથી ?’

‘મારી માન્યતા બરાબર છે.’ ‘મને કેમ બોલાવ્યો નહિ ?...’

આવી વૃત્તિમાં અહંત્વ કામ કરી રહ્યું છે અને આની પકડ છૂટવી બહુ મુશ્કેલ છે, કેમ કે અનંતા કાળ એના અભ્યાસ કરેલા છે. એ પકડમાં આપમતિ ન છૂટે એ સહજ છે.

(૨) માનાકાંક્ષાથી આપમતિ :-

ત્યારે માનાકાંક્ષા પણ જીવને એવી સતાવે છે કે જે આપમતિનો ચાળો કરાવે. દા.ત. માણસને એમ ઊલટ-હોંશ થાય કે ચારમાં હું સારો કેમ દેખાઉં !’ એટલા માટે જ્ઞાનીઓના વચનના રાહ મૂકી એ પોતાની હોશિયારી અને બુદ્ધિબળ ઉપર નવા નવા તુક્કા લગાવે છે.

શાસ્ત્ર સાથે વિરોધ આવે એવા સિદ્ધાન્તો ઘડે છે. લોકોને એવા સાધના માર્ગ બતાવે છે. એમાં લોકોનું આકર્ષણ થતાં એવી શાસ્ત્ર બાધ્ય પ્રરૂપણા અને પ્રવર્તન દબાડાવે રાખે છે ! આ શું છે ? આપમતિના ચાળા.

વર્તમાનમાં ચાલતા એક મત અંગે એવું સાંભળ્યું, કે એના સ્થાપકને પહેલાં તો એમ લાગ્યું કે ‘મને લાગે છે તે જ સાચું છે.’ બસ એના પર આપમતિમાં ચડી મત પ્રવર્તાવ્યો, પછી આગળ જતાં એવું બન્યું કે ડાહ્યા માણસોએ એમને સમજાવ્યા, પછી એ મત મૂકી દેવા તૈયાર પણ થયા. કિંતુ ત્યાં તો એમના નવા ઊભા કરેલા અનુયાયીઓ કહે ‘મહારાજ હવે આવું કાં કરો ? હવે તો અમારે રોટી-બેટી વ્યવહાર અલગ બંધાઈ ગયા, એ કેમ તોડાય ? આપ તો અમારે સર્વે સર્વા શિરછત્ર છો. માટે મત મૂકી દેવાની વાત કરતા જ નહિ.’ બસ ! ત્યાં માનાકાંક્ષા નડી, અને મત મુકાયો નહિ. માનાકાંક્ષાએ આપમતિ ઊભી રાખી.

(૩) સારું લગાડવાની ભૂખે આપમતિ :-

બાકી ચાલુ બાબતોમાં પણ એવું બને છે કે જરાક જરાકમાં હોશિયારી બતાવવા સારું લગાડવા માટે મનમાન્યા સિદ્ધાન્તો એવા ગબડાવાય છે કે જે જિનવચનને બાધ કરતા હોય, બોલવામાં કોઈ સંકોચ નહિ, ‘ઉત્સૂત્ર આવી જશે તો !’ એવો ભય નહિ. વાત એક જ કે ગમે તે બોલીને સારા હોશિયારમાં ખપવું. એથી આપમતિએ ચાલવાનું થાય છે.

(૪) પૌદ્ગલિક લાલસાથી આપમતિ :-

ત્યારે પૌદ્ગલિક સ્વાર્થલાલસા પણ એવી ખતરનાક છે કે એય આપમતિમાં ચડાવી દેવાનું કરે. દાખલા તરીકે શેઠ પાસેથી સારી આજીવિકા મળે છે માટે શેઠના ગમે તેમ શાસ્ત્રબાધક બંડલ યા દેવ, ગુરુ કે ધર્મની નિંદાના બોલમાં ટાપસી પૂરશે, એ ટાપસીમાં શું આવવાનું ? જિનવચનને જરાય બાધ ન કરે એવું બોલવાનું ? ના રે

ના ભગવાન ! ભગવાન ! કરો, એમાં તો આપમતિનાં બંડલ ફેંકવાના ? કોણ કરાવે છે આ ? પૌદ્ગલિક તુચ્છ લાલસા. એ જો ન હોય તો સંભળાવી ન દે કે ‘શેઠ માફ કરજો, મહેરબાની કરીને આવું મને સંભળાવતા નહિ.’ અથવા ‘આપ જેવા સજજનને આ શોભે ?’

પણ પછી શેઠ કહી દે કે ‘તો ઘેર બેસજો અહીં આવતા નહિ તો ?’

‘તો ગભરામણ શી ? લલાટ આપણું શેઠ પાસે છે કે આપણી પોતાની પાસે ? અને કદાચ બીજે જતાં ઓછું મળે છે તો એ ખોટ મોટી કે જિનવચનને અન્યાય કરે એવા બોલ યા દેવ-ગુરુ ધર્મની નિંદાનાં વચન બોલવા-સાંભળવામાં ખોટ મોટી ?

બહુ વિચારવા જેવું છે. અનાદિના વિષય લંપટ જીવને જરા ચાટવાનું મળતું હોય ત્યાં, જેમ કૂતરો પૂંછડી પટપટાવતો ઊભો રહે, એમ હરખી હરખીને વળગવાનું મન થાય છે ! પછી ત્યાં પોતાની ખાનદાની, ન્યાય, ધર્મ, સિદ્ધાન્ત વગેરે કાંઈ જોવાનું મન નથી થતું; એને ટલ્લે ચઢવાનું કરાય છે ! આપમતિના વાણી-વર્તાવ ખુલ્લંખુલ્લા આચરે છે, ત્યાં સોનેરી માનવકાળની ને પુણ્યની કેટલી મોટી ખુવારી ! મોહના પડળથી આવેલા આભ્યન્તર અંધાપામાં આપમતિથી થતી ખુવારી દેખાતી નથી પણ જડની લાલસા ઓછી થાય તો સૂઝે ને ?

(૫) અજ્ઞાનતાથી આપમતિ :- અજ્ઞાનતાથી પણ આપમતિ પોષાય છે. માનાકાંક્ષા એવી નથી, જડની લંપટતા એવી નથી. છતાં જ્ઞાનીનાં દૃઢ બંધન નથી, તત્ત્વ-અતત્ત્વની ખબર નથી, માર્ગ, અમાર્ગનું જ્ઞાન નથી, એટલે જાણ્યે-અજાણ્યે આપમતિના ઉદ્ગાર નીકળે છે. ચાર દોસ્તાર ભેગા મળ્યા વાતો કરવા, ત્યાં એવું બને છે કે વાતોમાં ને વાતોમાં આપમતિના સિદ્ધાન્ત ડફડાવાય છે. એમ મહારાજ બહુ ભણ્યા નથી, ને કોઈ શ્રાવક આવી કાંઈ પૂછે છે, ને ઉત્તર ન દેતાં

શરમ આવે છે તેથી અજ્ઞાનતાવશ ત્યાં આપમતિનું બોલાઈ જવા સંભવ છે.

(દ) રાગદ્વેષથી આપમતિ :- એમ તીવ્ર રાગદ્વેષના કારણે પણ આપમતિનું જોર રહે છે. માને દીકરા પર બહુ રાગ છે તો એને ખુશ રાખવા અગર બહાર એનું છાવરવા આપમતિના બોલ બોલે એવો સંભવ રહે છે. એવું દુશ્મન ઉપરના દ્વેષથી એને હલકો પાડવા અગર પોતાનું ઊંચું રાખવા આપમતિના બોલ કઢાય છે, એવા કે જે જિન વચનથી વિરુદ્ધ જતાં હોય.

આપમતિ ટાળવા શું કરવું ? એટલે અહંત્વ, માનાકાંક્ષા, પૌદ્ગલિક લાલસા કે અજ્ઞાનતા આદિ કારણ પર આપમતિ ઊભી થાય છે. એ કારણો ખસવાં સહેલાં નથી તેથી આપમતિ ખસેડવી મોંઘી પડે છે.

એનો અર્થ એ, કે આપમતિથી બચવું હોય અને જિનવચનને પક્કા બંધાયેલા રહેવું હોય તો આ અહંત્વ વગેરેના આવેશ અને અતિરેક ઓછા કરી નાખવા જોઈએ. આ ટાળવા મોંઘા છે એમ કહ્યું તે સાચું, પરંતુ એ માટે ઉદ્યમ કરતા રહેવાથી શું ન થાય ? જરૂર ફળ આવે.

- ઉદ્યમથી એકલો હજારને હઠાવી દે.
- ઉદ્યમથી ધૂળમાંથી સોનું શોધી શકાય છે.

અલબત્ત એમાં કોઈને વાર લાગે, ને કોઈને ઝડપથી સિદ્ધ થાય. પૂર્વ કર્મોનો ભાર અને વર્તમાન પુરુષાર્થનું જોર કેટલું છે એના આધારે ઓછુ-વધતું ફળ આવવાનું, બાકી એ અહંત્વ, માનાકાંક્ષા જડની લંપટતા, વગેરેને ઓછા કર્યે જ છૂટકો છે. બીજી રીતે ન થાય તો આ રીતે કે 'કેઈ દુર્ગતિમાં ભટકતાં-ભટકતાં આજે મોટી લોટરી લાગવાની જેમ આ મનુષ્ય-ભવ અને અમૂલ્ય જિનવચન પ્રાપ્ત થઈ ગયાં છે, તો પછી એને ઓળંગીને ક્યાં જઉં ? શા માટે આવા મહાપવિત્ર અને એકાંત આત્મહિતક જિનવચનને બાધ કરે એવી આપમતિમાં તણાઉં ? જરાય નહિ, ભવક્ષય કરવામાં અને મંગળ મોક્ષ

પમાડવામાં પ્રથમ સાધનભૂત એવા જિનવચનને જરાય બેવફા નહિ બનું, પાકા બંધને બંધાયો રહીશ. એ માટે ખોટા અહંત્વને પણ અળગું મૂકીશ; માનાકાંક્ષા નહિ રાખું, જડની મારે પરવા નથી, અજ્ઞાનતાનું કશું નહિ બોલું, એવા તીવ્ર રાગદ્વેષ જાય ઝહન્નમમાં !' આવી કોઈ ઊર્મિ ઊઠે, કોઈ ટેક ધરાય, તો એ અહંત્વાદિ અને આપમતિને ઓછા થવા અવકાશ છે.

અનાદિના કુસંસ્કાર બળવાન છે, પરંતુ જિનવચનની શરણાગતિ મહાબળવાન છે એમ સમજજો.

તો જ આ જગતમાંથી જીવો મોક્ષે જઈ શક્યા છે; નહિતર મોક્ષ શાનો થાય ? પરંતુ જિનવચનનાં બંધન માથે ધર્યાં, એની તાકાત એટલી જબરદસ્ત છે કે કુસંસ્કારોના વજના પાયાય હ્યમયાવી નાખે ! એનાં મૂળ ઉખેડી નાખે ! એનું કારણ આ જ છે કે એથી આપમતિ અને અહંત્વનાં ગાત્ર ઢીલાં પડી જાય છે, એને ભાગી જવું પડે છે.

મહાપુરુષોના ભાવ મન પર લાવો :-

મન પર આ લાવો કે મહાસતી સુલસાએ પ્રભુ મહાવીર પર કેટલો અથાગ રાગ કેળવી કેવાં એમનાં વચનનાં બંધન સ્વીકાર્યા ! 'જિનવચન ના કહે છે કે મિથ્યા દેવ-ગુરુ-ધર્મનો પડછાયો ન લેવાય, તો બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશના ગમે તેવા ચમત્કારી દેખાવ સર્જયા હોય, અને જન પ્રવાહ એ જોવા દોડતો હોય, છતાં મને એની કોઈ જ આતુરતા નથી, ચમકતા સૂર્ય જેવા જિનેશ્વરદેવની આગળ આ ખજવા કોણ માત્ર ?' સુલસાના ભાવો મન પર લાવો. શ્રેણિક અને કૃષ્ણ વાસુદેવની જિનવચન સ્વીકૃતિ મન પર લાવો. પ્રભુના મહાશ્રાવકો આનંદ-કામદેવ વગેરેએ સ્વીકારેલાં જિનવચન બંધનને હૈયે વસાવો. સુદર્શન શ્રાવક અને અભયકુમારને યાદ કરો. સમ્રાટ સંપ્રતિ અને રાજા કુમારપાળે માથે ધરેલ જિનવચનના ભાર પર વિચાર કરો.

જિનવચનને અનેક ઉપમાઓ :-

જિનવચન તો મિથ્યાત્વરૂપી મહારોગનું ઔષધ છે, અતત્ત્વની

ભ્રાંતિ ટાળનાર મહાપ્રકાશ છે, મોહવેલડીના મૂળમાં અંગારસમ છે ભવભ્રમણ નિવારનાર મહાભોમિયો છે, દુઃખની જડ ઉખેડી સુખનાં સામ્રાજ્ય સ્થાપનાર વિજયી સેનાપતિ છે, કર્મ જંજીરોને તોડવા માટેનું અખૂટ બળ છે; અનંત અનંત કાળની ભવકેદમાંથી છોડાવનાર વિભૂતિ છે. એ શ્રી જિનવચનને મહાવિદ્વાન ગણધરદેવ જેવાએ પણ માથે ધર્યાં છે, અને દેવેંદ્રો જેવાએ એનાં અભિનંદન કર્યાં છે !

સંસાર-રમણતા નહિ એટલે ? જડના રસ ઊડી ગયા :-

આવા અનુપમ, અનુલ્લંઘનીય જિનવચનને માથે ધરવાનું તો જ બની શકે કે જો જીવનમાં આત્મચિંતા પ્રધાનપણે વર્તતી હોય. પાપનો ભય અને ધર્મબુદ્ધિ સ્થિર થવા ઉપર આત્મચિંતાનો વિકાસ થાય એટલે જિનવચનનાં બંધને બંધાયેલા રહેવાનું બને છે; ચિંતા જાગી ગઈ કે ‘મારો આત્મા અલ્પજ્ઞાની કે અજ્ઞાનીના પલ્લે પડી આ ભવસાગરમાં ખોવાઈ ન જાય. માર્ગદર્શન તો અનંતજ્ઞાનીનું જ ખપે ! એટલે જિનવચનને જ વળગવાનું કર્યું પછી તો આત્મચિંતા એવી વિકસી ઊઠી કે ‘સમ્યગ્દર્શનપૂતાત્મા રમતે ન ભવોદઘૌ’ જિનવચનશ્રદ્ધાથી પવિત્ર થયેલો આત્મા ભવસાગરમાં રમતો નથી, સંસારની સુખ સાહ્યબીમાં પણ રમણતા નથી કરતો. સંસાર-રમણતા નહિ એટલે ? એ કે એને હવે સ્વાત્માને ભવમાંથી મુક્ત કરવાની તાલાવેલી જાગી છે; આઘો જાય પાછો જાય, ને કર્મબદ્ધ સ્વાત્મા યાદ આવે છે, એટલે જડના મૂળ રસ ઊડી ગયા છે. જેમ જેમ જિનવચનથી નવા નવા પ્રકાશ મેળવતો જાય છે તેમ તેમ સમજતો જાય છે કે,

અહો ! આત્માનું અસલી સ્વરૂપ કેટલું ઉત્તમ ! કેવુંક અનંત જ્ઞાન-દર્શનમય શુદ્ધ સ્ફટિક જેવું સ્વચ્છ ! અને વર્તમાનમાં એની કેવી અધમ દશા ! ક્યાં એ મૂળમાં નિરંજન-નિર્વિકાર દશા ! અને ક્યાં વર્તમાનમાં કર્મમિલન તથા રાગ દ્વેષ-મોહના ખરાબ વિકારોથી ગ્રસ્ત અવસ્થા ! આત્માની કેટલી બધી સુંદર સર્વતન્ત્ર-સ્વતન્ત્ર મૌલિક અવસ્થા ! અને વર્તમાનમાં એની જ કેવી ભવપરાધીન, કાયપરાધીન

અને સંયોગ પરાધીન દુર્દશા !

આ બધી આત્મચિંતા છે. એના ઉપર (૧) ડગલે ને પગલે ડર લાગે છે કે રખે ને ફરી કર્મના ભાર વધી ન જાય ! એમ.

(૨) રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-વિષયવાસના વગેરેના વિકાર વધી ન જાય !

(૩) આત્મચિંતા જાગવાથી આશ્રવો, પાપસ્થાનકો સામે આવતાં કંપારો થાય છે,

(૪) ધર્મસ્થાનો સેવવાના ઉમળકા જાગે છે.

(૫) મોહમૂઢ કુટુંબને દેખીને કરમાય છે,

(૬) સંઘ-સાધર્મિકને જોઈ વિક્સે છે.

(૭) વિકથાઓ પ્રત્યે સૂગ ચઢે છે.

(૮) ધર્મકથા-તત્ત્વકથા તરફ ભારે આકર્ષણ થાય છે.

(૯) ધન એ ધન નથી લાગતું, ધર્મ એ ધન લાગે છે.

(૧૦) દોષ-દુષ્ટત્યો તરફ ગ્લાનિ ઊપજે છે;

(૧૧) ગુણો અને સુકૃતોની ભારે ભૂખ લાગે છે...

ચાર પ્રકારની ચિંતામાં આત્મચિંતા ઉત્તમ છે, અને તે આ રીતે કરવાની છે.

ખોટી પરચિંતા :-

જૈન શાસ્ત્રો આત્મચિંતા પર બહુ ભાર મૂકે છે. ત્યાં સુધી કે બીજાના આત્મહિતની ખોટી ચિંતામાંય નહિ પડવાનું. દાખલા તરીકે સમજો કે આજે કાળ ખરાબ આવ્યો છે, અને વિષમ પરિસ્થિતિ દેખાય છે. ત્યાં જો મનને એમ થયા કરે કે ‘આ કેવા લોકો છે ! સંઘને કેટલું નુકસાન કરી રહ્યા છે ! છે કોઈને પડી ! આમ કરવું જોઈએ...તેમ કરવું જોઈએ...’ આ બધી ખોટી ચિંતા છે. એનું કારણ એ છે કે એમાં પછી માત્ર બીજાની ખામીઓ જોવાનું ને બીજાનો અશક્ય વિચાર કરવાનું રહે છે. ‘અમુકમાં આમ છે. ફલાણામાં તેમ છે, પેલો તો મહા ગુસ્સાખોર...’ આવું ને આવું ચાલ્યા કરે છે, ક્યાંય એ નથી સ્ફુરતું કે ‘હું કેવો દોષપાત્ર, મારામાં અમુક અમુક ખામી શા માટે ? મેં અહીં

કોધ કેમ કર્યો ? પણે અભિમાન મેં કેમ બતાવ્યું ? ખાવાની વસ્તુ પર હજી રાગ કેટલો અને શા માટે રહે છે ?' આવો કોઈ વિચાર કરવાને બિચારા પાસે અવસર જ નથી, કેમ કે મન બીજાના વિચારો કરવામાં ભારે વ્યગ્ર બનેલું રહે છે. હજી વિચારણા બીજાના આત્મહિતની કરશે કે 'આણે આમ કરવું જોઈએ ને તેમ કરવું જોઈએ. પેલો ઊંચે ચઢી રહ્યો. ફલાણો નકામો છે, એણે તો આવી આવી રીતે આગળ વધવું જોઈએ...' આમ પરના આત્મહિતના વિચારો કર્યા કરશે તેમાં વળવાનું ય કાંઈ નહિ; અને પોતાના આત્માનો વિચાર કરવાની વાત નથી.

પરહિત ચિંતામાં કાંઈ જોખવું છે ? :-

ખૂબી તો એ છે કે સ્વાત્મહિત ભૂલી બીજાના આત્મહિતના વિચાર કરનારને પાછી એ માટે કંઈ પોતે જોખવાની વાત નથી, પોતાને કોઈ ભોગ આપવો નથી, કોઈ મહેનત પોતે કરવી છે ? ના, માત્ર બખાળા કાઢવા છે, કરવાનું કાંઈ છે નહિ. શાનો કરે ? 'હું બીજાનું ભલું કરીને મારું આત્મહિત સાધું' એવી સ્વાત્મહિતની લગની હોય તો કરે ને ? આજે જુઓ ચારેકોર ભાષણ અને લેખનમાં ! જુઓ કેટલી રાડો પડે છે, 'આમ બગડી ગયું છે તેમ બગડી ગયું છે. સંઘની પડી નથી, સાધર્મિકની પડી નથી. આમ કરવું જોઈએ અને તેમ કરવું જોઈએ.' પણ રાડો પાડનારામાં તપાસો કે કેટલા પોતાની ક્ષતિ જુએ છે ને જાતને સુધારવા મથી રહ્યા છે ? પહેલી તો આજ ખામી છે કે વર્તમાન જીવો પર એ ભાવદયા નથી કે 'બિચારા જીવો જિનશાસન મળ્યે છતે અજ્ઞાન, ઈર્ષ્યા, લોભ વગેરેથી પીડાઈ રહ્યા છે ! તો હું એમને કેવી કેવી રીતે સહાયક થાઉં ?' અથવા 'એવા જીવો બિચારા બાળ છે તો એમને સદ્બુદ્ધિ મળો.' આવી ભાવદયા ન હોય એટલે દ્વેષ આવીને ઊભો જ છે. બીજાનો તિરસ્કાર-અવગણનાના એક યા બીજા પ્રકારે ચાળા ચાલે-જ છે. આ એક ખામી, અને બીજી એ કે જાતે એકાદ કે બે પાંચને સહાયક થવાની વાત નથી. આવા માણસો, હવે વિચારો કે, સંઘહિતની અને પરહિતની વાતો કરતા હોય એમાં

માલ કેટલો ? તથ્યાંશ કેટલો ? અહીં મૂળમાં વાંધો આત્મહિતની ચિંતા ન હોવાનો છે.

જૈન શાસન તો કહે છે કે 'ઉત્તમા આત્મચિંતા' સ્વાત્મહિત પહેલું વિચારો. આત્માની ચિંતા મુખ્ય રાખો. દિલથી એ વિચારશો તો જડની મમતા અને સુખશીલતા ઓછી થશે, ત્યાં પરહિતની ચિંતા સાચી જાગશે, પરની સેવા કરી છૂટવા ઉત્સાહ અને ઉદમ થશે. સક્રિય મૈત્રીભાવ અને સક્રિય દયાભાવ આવશે.

સ્વાત્માની ચિંતા-પરવા કરવી નથી અને પરહિતમાં યથાશક્તિ કશું કરી છૂટવું નથી, એનો કોઈ વિચાર જ કરવો નથી, તો પરહિતની ચિંતા, મૈત્રી, કરુણા, ભાવના પોકળ રહેવાની. સમસ્ત જીવો સુખી થાઓ, તેમનાં દુઃખ ટાળો, એમ કહે છે પણ કોઈનું ય કશું ભલું કરવું નથી, એના કરતાં તો એકાદ બેના હિતનો સક્રિય પ્રયત્ન કરે છે તે ખરી પરહિત ચિંતા કરનારો છે.

અહીં પ્રશ્ન થશે કે 'તો શું સૌનું ભલું ન ચિંતવવું ?'

હું કહું છું જરૂર ચિંતવવું, પરંતુ એ સમજીને ચિંતવવું કે 'મારે શક્તિ-સામગ્રી પ્રમાણે પરહિત કરવાનો ઉમળકો જોઈશે, નહિતર કદાચ એ ચિંતવના શબ્દ માત્રમાં રહી જશે.'

શાસ્ત્ર કહે છે મુનિઓ ખરા પરહિતકારી છે કેમ કે એ સર્વ જીવોને પોતાના તરફથી અભયદાન આપે છે. એવા પણ સામાન્ય શક્તિવાળા મુનિ હોય યા મોટા જિનકલ્પી જેવા મુનિ હોય કે જે ઉપદેશ વગેરે ન કરતા હોય ને માત્ર પોતાની સંયમ સાધનામાં લીન હોય છતાં એ મહાન કલ્યાણકારી પુરુષ છે, ઉત્તમ પરહિતકારી છે.

વાત આ છે કે આત્મચિંતા ઉત્તમ છે અને એ કરવા માટે બીજા પ્રત્યે દ્વેષભાવ, દ્રોહ, વૈર-વિરોધ વગેરે ટાળી મૈત્રીભાવ કેળવવો જરૂરી છે. એટલું જ જરૂરી વિનશ્વર કાયા-માયાને ઓળખી લઈ, વિષય-કષાયોને બરાબર પિછાણી લઈ એના પ્રત્યે નફરત કેળવવી તે છે. આ હશે તો મૈત્રી સાચી જાગશે.